

● પ્રવચનકાર ●

પૂ. આ. જી સુખોદસૂરિ. મ.
ના વિનય

પૂ. મુનિરાજ શ્રી અરૂણ વિજય. મ.

પાપ ની સજા ભારે

જીપ

ક્રોધ કષાયને કેવી રીતે જીતશો ?

વિ. સં. ૨૦૪૫
ભાદરવા વદ-૨

(૬)

તા. ૧૭-૯-૮૯
રવિવાર

પ્રવચન-૯૩

છટું પાપસ્થાનક — “ક્રોધ”

ક્રોધ કષાયને કેવી રીતે જીતીએ ?

પરમપૂજ્યપાદ પરમનાથ પરમાર્હત્ ન ચરમ તીર્થં કર શ્રમણ લગવાન મહાવીર સ્વામીના ચરણ કમળમાં સેંકડો નમસ્કાર પૂર્વક.

કોહં માણં ચ માયં ચ, લોભં ચ પાવવહ્લણં ।
વમે ચત્તારિં દોસે ઉ, ઇચ્છન્તો હિયમપ્પણો ॥

પોતાના આત્માના હિતની ઈચ્છા રાખવાવાળા મનુષ્યોએ પાપને વધારનારા ક્રોધ-માન-માયા અને લોભ એ ચારે દોષોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આત્મ ગુણોનો વિકાર-કષાય :-

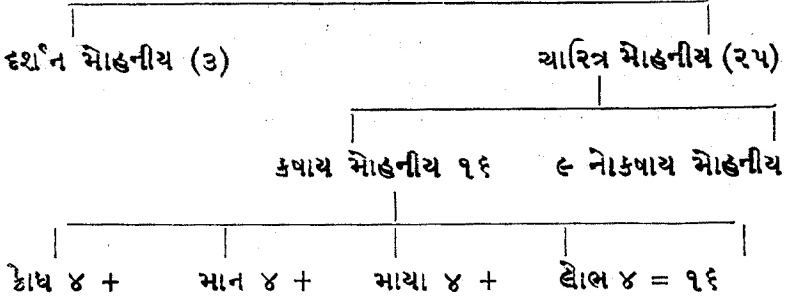
અનાદિ-અનંત ચરાચર આ વિશ્વમાં મૂળભૂત દ્રવ્ય જે જ છે. એક જીવ અને બીજો અજીવ. જીવ એક જ્ઞાન-દર્શન વગેરે ગુણવાળો ચેતન દ્રવ્ય છે. જ્યારે અજીવ જ્ઞાન-દર્શન વગેરેથી રહિત વર્ણ-ગંધ રસ-સ્પર્શાત્મક જડ દ્રવ્ય છે. સ્વયં જ્ઞાનવાન આત્માના મુખ્ય આઠ ગુણોમાં ત્રીજો ગુણ છે ‘અનંત ચારિત્ર’ અથવા “યથાખ્યાત સ્વરૂપ” અર્થાત્ યથા=“જેવું” પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે,” જે ખ્યાત=“કહેવાયું છે” તેવા શુદ્ધ સ્વરૂપને યથાખ્યાત કહ્યું. તેને જ અનંત ચારિત્ર ગુણ પણ કહે છે.

સંસારી અવસ્થામાં અનાદિ રાગ-દ્વેષના કારણે આત્મા મલિન જ છે. જેવી રીતે સોનું પ્રથમ અવસ્થામાં ખાણમાં જ મલિન છે, માટીની સાથે મળેલું છે તેવી રીતે આત્મા પણ નિગોદરૂપી ખાણમાં પ્રાથમિક

અવસ્થાથી જ રાગ-દ્વેષ અસ્ત કર્મમહથી મલિન જ છે. અનંત ચારિત્ર ગુણ ઉપર કર્મમળનું આવરણ આવવાથી ગુણની પ્રકૃતિઓ દબાઈ ગઈ છે અને વિકૃતિઓ સામે આવી ગઈ છે. જેવી રીતે દૂધની પ્રકૃતિ શું હતી? અને એમાં ખટાશ મળવાના કારણે ફાટી જવાથી વિકૃતિનું નિર્માણ થાય છે. હવે ફાટી ગયેલા દૂધના ગુણધર્મ બહલાઈ ગયા. એવી રીતે આત્મારૂપી શુદ્ધ-સ્વચ્છ દૂધમાં રાગ-દ્વેષની ખટાશ મળવાથી આત્મારૂપી દૂધ ફાટી ગયું, મલિન થયું કર્મમળસંયુક્ત આત્મા અનાદિ કાળથી કર્મથી બંધાયેલો આજે પણ અશુદ્ધ દ્રવ્ય છે.

ત્રીજા અનંત ચારિત્ર-યથાખ્યાત સ્વરૂપના ગુણ પર આવેલા કર્મના આવરણનું નામ છે “મોહનીય કર્મ” જે મોહ-મમત્વ ઉત્પન્ન કરે છે, એ જ મોહ રાગભાવ છે. જેવી રીતે દારૂ-શરાબ પીધેલો મનુષ્ય સાચું જ્ઞાન, વિવેક ભૂલે છે અને નશામાં કંઈનું કંઈ કરી બેસે છે તેવી રીતે મોહનીય કર્મથી મોહ અસ્ત જીવ સાર-અસારનું જ્ઞાન ભૂલે છે. વિવેક ભૂલે છે. પોતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ ભૂલીને ખાલ જડ પદાર્થોમાં આસક્ત થાય છે. જે પોતાના ગુણ છે તેને ભૂલીને.... પ્રકૃતિને છોડીને જે પોતાના નથી, જે પોતાની પ્રકૃતિ નથી તેને અપનાવે છે, સ્વીકારે છે. મારી-મારી કહીને... મારાપણાની વિકૃતિ-મોહ-મમત્વ નિર્માણ કરે છે, જેવી રીતે કાલ સુધી જે કન્યાની પાછળ કોઈ રાગ ન હતો, મોહ ન હતો અને આજે પ્રેમ થઈ ગયો છે તો હવે તેની પાછળ-પાછળ પ્રેમમાં આસક્ત-પાગલ બનીને ફૂલ પરના ભમરાની જેમ ફરતો રહે છે. બસ, તેને ખાતા-પીતા, દિવસે-રાત્રે પ્રેમિકા જ દેખાય છે. તેવી રીતે પોતાની પ્રકૃતિ, પોતાના મૂળભૂત સ્વભાવને ભૂલી ગયેલા જીવને હવે વિકૃતિ જન્ય મોહ દશામાં દિવસે-રાત્રે, ખાતા-પીતા.... મારું મારું આ બધું દેખાય છે. આ જ જીવની મોહ દશા છે. મોહનીય કર્મ છે. આઠે કર્મોમાં સૌથી પ્રબલ કોઈ કર્મ હોય તો તે મોહનીય કર્મ છે. મોહનીય કર્મના અનેક ભેદ છે. એનું કાર્ય અનેક ક્ષેત્ર સંબંધી છે.

મોહનીય કર્મના ભેદ

મોહનીય કર્મના ચારિત્ર મોહનીય વિભાગમાં કષાય મોહનીય કર્મ છે. કષાય મોહનીયના મુખ્ય ચાર ભેદોમાં ક્રોધ-માન-માયા-લોભનો સમાવેશ છે. વિચારીએ તો આ ચારે કષાય જ સંસારની જડ છે. સંસારતું સૌથી મોટું કારણ છે. શ્રી દશવૈકલિક આગમમાં ૨૫૪ જ કહ્યું છે કે—

કોહો અ માણો અ અણિગ્ગહીયા, માયા અ લોભો અપવ્હ્દમાણા ।
 ચત્તારિ એ કસિણા કસાયા, સિચન્તિ મૂલાઈ પુણ્બવસ્સ ॥

વશ નથી કર્યા એવા ક્રોધ અને માન, અને વધતા જતા માયા અને લોભ એ ચારે દુઃખદ કષાયો જન્મ જન્માંતરરૂપ સંસારવૃક્ષના જડ-મૂળ ને પાણી પીવડાવે છે, સિંચન કરે છે, સંસારને વધારે છે અર્થાત્ ભવ સંસારને વધારવામાં સૌથી મોટું કારણ કોઈતું હોય તો તે માત્ર કષાયોનું છે.

કષાયનો શબ્દાર્થ

કષ્ + આય = કષાય, કષ્ અને આય એ બે શબ્દો મળવાથી “કષાય” શબ્દ બને છે કષનો અર્થ છે સંસાર અને આયનો અર્થ છે લાભ. લાભનો શું અર્થ કરવાનો? સંસારનો લાભ અર્થાત્ સંસારની વૃદ્ધિ જન્મ-મરણ રૂપ જે આ ૮૪ લાખ જીવોનીઓમાં પરિભ્રમણ કરવાનું ચક્કર છે તેમાં ભટકતા રહેવાનું. આ ભવ સંસારની વૃદ્ધિ થાય,

જન્મ-મરણની પરંપરા વધે, સંસારમાં અમારી ભવસંખ્યા વધે આ સંસાર લાલ કષાયનો શબ્દાર્થ થયો કષાય શબ્દની આગળ “ઈ” પ્રત્યય કતૃવાચી શબ્દ બનાવવાના અર્થમાં લગાડાય તો “કષાઈ” શબ્દ બને હવે કષાય શબ્દનો શું અર્થ છે? તમે તેના પ્રસિદ્ધ અર્થને જાણો છો. “કષાઈ” અર્થાત્ = કસાઈખાના-કતલખાનામાં જે ગાય-ભેંસ-ઘેટાં-ખરરા કાપે છે તે “કસાઈ” હા, આ અર્થ પણ ઠીક છે. અહીં આ કસાઈ શબ્દ આ અર્થમાં રૂઢ થઈ ગયો છે તેને ખાટકી પણ કહેવાય છે. કષાય શબ્દનો ઉપરોક્ત અર્થને અહીં પણ લગાડવાથી સ્પષ્ટ અર્થ નીકળે છે જે સતત હિંસા જીવવધ કરીને પોતાનો સંસાર વધારતો જ જાય છે તે કસાઈ છે અને ખીજી વાત આ કે તેઓ જીવ વધ હિંસા કરવાને માટે સતત ક્રોધ વગેરે કષાયોનો આશ્રય લે છે. પશુઓને કાપવા માટે તેઓને પણ સતત ક્રોધ-લોભમાં જ રહેવું પડે છે. તેથી સતત કષાય વૃત્તિમાં રહેવાવાળા તેઓ પણ કષાય જ છે. આથી અહીં “કષાઈ” શબ્દ પશુ હત્યારા, જીવવધ કરવાવાળા આ અર્થમાં રૂઢ થઈ ગયો છે. હવે ખીજો સીધો અર્થ જોઈએ. જે કષાય કરે છે તે કષાયી કહેવાય છે. ક્રોધ-માન-માયા લોભ આ ચારે કષાયોને જે જીવનમાં સ્થાન આપે છે, સેવન કરે છે તે પણ “કષાયી” કહેવાય છે. ત્યાં કષાઈ પશુ વધ કરે છે. અહીં અમે સામાન્ય ક્રોધ વગેરે કષાય કરીને પણ કોઈનું મન દુભાવીએ છીએ, કોઈના આત્માને દુઃખ પહોંચાડીએ છીએ. આ પણ ઓછી માત્રામાં જ કેમ ન હોય? હિંસા જ થઈ કહેવાય. વાચિક હિંસા માનસિક હિંસા થઈ કહેવાય આથી ક્રોધ વગેરે કરવાવાળા પણ કષાયી બન્યા. તેઓ વચન હિંસા કરીને કોઈના આત્માને દુઃખ પહોંચાડીને પાપ બાંધે છે અને પોતાનો સંસાર વધારે છે. સંસાર વૃદ્ધિનો મુખ્ય આધાર કષાય પર છે.

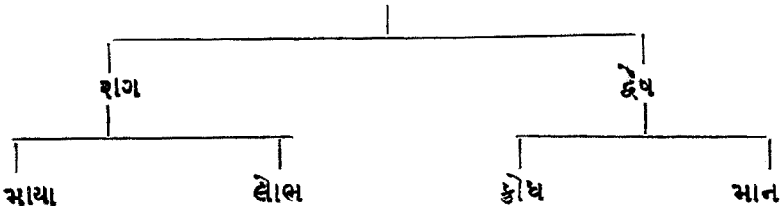
સંસાર કેવી રીતે બન્યો ?

પાણી કેવી રીતે બને છે? તેની પ્રક્રિયાને બતાવતા વિજ્ઞાને $H_2O_2 = \text{Water}$ નું સૂત્ર બતાવ્યું છે અર્થાત્ હાઈડ્રોજનના બે ભાગ અને ઓક્સીજનના એક ભાગ મળીને ત્રીજું પાણી દ્રવ્ય રૂપે પરિણામ પામે છે અને પાણી બને છે. આથી પાણીના મુખ્ય ઘટક દ્રવ્ય હાઈડ્રોજન

અને એકસીજન એ બે થયા. તેવી જ રીતે સંસાર કેવી રીતે બન્યો ? જ્યારે આવી વાત થાય છે ત્યારે લોકો કહે છે. એમાં શું મોટી વાત છે ? એમાં વિચારવાનું શું છે ? લગવાને સંસાર બનાવ્યો છે. શા માટે બનાવ્યો ? ખસ, પોતાની લીલાને માટે બનાવ્યો છે. લીલા શા માટે ? ખસ, ઈશ્વરની ઈચ્છા. ઈચ્છા શું છે ? શા માટે થાય છે ? કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? કેવી રીતે બને છે ? શું ઈચ્છા તત્ત્વમાં રાગ-દ્વેષની માત્રા નથી ? અને જ્યારે રાગાદિ ભાવો આવશે ત્યારે ક્રોધાદિ કષાયો પણ આવીને ઊભા રહેશે. આ રીતે આખો કર્મ સંસાર આવીને ઉભો થઈ જશે. * આથી ઈશ્વરે સંસારને નથી બનાવ્યો સંસાર બનાવવાને માટે ઈશ્વરની આવશ્યકતા નથી. સર્વ જીવ માત્ર પોતપોતાના રાગદ્વેષ અનુસાર સંસાર બનાવતા જ રહે છે. સર્વ જીવોએ પોત-પોતાનો સંસાર બનાવ્યો છે, નિર્માણ કર્યો છે. શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ સંસારની ઉત્પત્તિનું સૂત્ર Formula બતાવતા કહ્યું— “વિષય+કષાય=સંસાર” કામવાસના, કામેચ્છાને વિષય કહેવાય અને ક્રોધ વગેરે ચારને કષાય કહ્યા છે. આ રીતે બંને જ્યાં લેગા થયા કે સંસાર બન્યો, સંસાર વધ્યો, બધું જ આવી ગયું એ બંને એક માત્ર મોહનીય કર્મના જ ઘટક છે, કર્મની જ વાત છે. અને કર્મ તો આઠ છે. પછી આઠ કર્મોમાં મૂળભૂત કર્મ તો મોહનીય કર્મ છે. આ જ કર્મ સંસાર બનાવે છે. અને વધારે છે. આ કર્મ છે અને કર્મનો કર્તા જીવ સ્વયં છે. આથી એમ પણ કહેવાય કે જીવ-કર્મના સંયોગનું નામ છે સંસાર. કષાયોનું પણ મૂળ શું છે ? તેનો જવાબ ઉમાસ્વતિ મહારાજ પ્રશમ-રતિ ગ્રંથમાં આપતા કહે છે કે—

માયા લોભ કષાય સ્વેત્યેતદ્ રાગસંજ્ઞિતં દ્વન્દ્વમ્ ।
ક્રોધો માનસ્ય પુનર્દ્વેષ इति समास निर्दिष्ट ॥

મોહનીય

માયા અને લોભ એ રાગના ઘરમાં અને ક્રોધ તથા માન એ બંને દ્વેષનાં યુગલમાં ગણાય છે. આખરે આનું મૂળ આની જડ તો રાગ દ્વેષ જ છે.

ક્રોધાદિ કષાયોને ૧૮ પાપસ્થાનકમાં શા માટે ગણ્યા છે ?

૧૮ પ્રકારના પાપોના વિવેચનનું આ પુસ્તક “ પાપની સજા ભારે ” માં પાપસ્થાનકોનો વિચાર પહેલાં પણ કર્યો છે. પાછલા પુસ્તકમાં પાંચ પાપસ્થાનક સુધીનું વિવેચન કર્યું છે. હવે અહીંથી ક્રોધાદિ કષાયોનું વિવેચન શરૂ થાય છે. આથી એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરેને પાપસ્થાનોમાં શા માટે ગણ્યા છે ? ક્રોધાદિને પાપ કેવી રીતે કહી શકાય ? શા માટે કહ્યું ? આથી ૧૮ પાપસ્થાનોમાં દ્રવ્ય અને ભાવ પાપનો ભેદ જો કર્યો છે તે દ્રષ્ટિથી ૧૮ પાપોને દ્રવ્ય અને ભાવ પાપનો ભેદ જો કર્યો છે તે દ્રષ્ટિથી ૧૮ પાપોને દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે વિભાગમાં ભુલા કર્યા છે—

૧૮ પાપ

દ્રવ્ય પાપ (બાહ્ય)

૧, ૨, ૩, ૪, ૫, કંલક,
અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય,
પરપરિવાદ

ભાવ પાપ (આભ્યંતર)
ક્રોધ, માન, માયા, લોભ,
રાગ, દ્વેષ, રતિ-અરતિ,
માયા મૃષાવાદ, મિથ્યાત્વ.
શલ્ય

૧૮ પાપ

વ્યવહાર પાપ

હિંસા, જૂઠું, ચોરી, મૈથુન,
પરિગ્રહ, કંલક, અભ્યાખ્યાન,
પૈશુન્ય, રતિ-અરતિ, પરપરિવાદ.

નિશ્ચય પાપ

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ,
રાગ, દ્વેષ, માયામૃષાવાદ
મિથ્યાત્વ શલ્ય

આ રીતે જો દ્રવ્ય પાપ અને ભાવ પાપના લેહથી વિવેચન કરીએ. અથવા વ્યવહાર પાપ અને નિશ્ચય પાપના લેહથી વિચાર કરીએ, બાહ્ય પાપ અને અભ્યંતર પાપના લેહની દ્રષ્ટિથી કોઈપણ રીતે વિવેચન કરીએ તો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, માયા મૃષાવાદ મિથ્યાત્વશબ્દ્ય એ તો અવશ્ય જ આંતરિક પાપ છે. ભાવ પાપના સ્વરૂપમાં તેની ગણતરી કરાય છે અને તે રીતે તે નિશ્ચય પાપ ગણાય છે. કેમ કે કર્મબંધના કારણોમાં પણ કષાયોનું મુખ્ય કાર્ય છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ પાંચ પ્રકારના કર્મબંધના હેતુઓમાં કષાય દ્વારા જ મુખ્ય રસબંધ થાય છે અને રસબંધના આધાર પર જ કર્મોની સ્થિતિ બંધાય છે. કર્મબંધમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે. કે જોગા પયદિપણસં ઠિઙ્ઙ અણુભાગં કસાયાજો” પ્રકૃતિ બંધ અને પ્રદેશ બંધને મુખ્ય આધાર “યોગ” મન વચન કાયાના યોગ પર છે, જ્યારે કર્મોની સ્થિતિ બંધ અને રસબંધનો મુખ્ય આધાર કષાયો ઉપર છે. તમારા અધ્યવસાયો (વિચારો) માં કષાયની માત્રા કેટલી છે? તમારા માનસિક પરિણામ જે ઓછા-વત્તા કષાય વૃત્તથી યુક્ત હોય તો તેના આધાર પર સ્થિતિ અને રસ બંધ હોય છે. જે કષાયોની માત્રા ઓછી હોય તો કર્મબંધની સ્થિતિ (Time Limit-સમય મર્યાદા) ઓછી હશે અને જે કોઈપણ પ્રકારની કર્મ પ્રવૃત્તિમાં જે કષાયો ની માત્રા વધારે પ્રમાણમાં હશે, લેશ્યાઓ વધારે અશુભ હશે તો કર્મબંધની સ્થિતિ તેટલા પ્રમાણમાં વધુ લાંબી હશે. અર્થાત્ તેટલા લાંબા સમય સુધી આત્માને તે કર્મની સજ્જ ભોગવવી પડશે. જેવી રીતે ભગવાન મહાવીરે ત્રીજા મરીચિના જન્મમાં બાંધેલી નીચગોત્ર કર્મની સ્થિતિ કેટલી લાંબી રહી હતી કે અંતિમ સત્તાવીશમાં ભવે પણ મહાવીર પ્રભુને દેવાનંદા માતાની કુક્ષીમાં ૮૨ દિવસને માટે જવું પડ્યું એક કર્મ જે બાંધ્યું હતું તેમાં ૨૪ જન્મનો કેટલો મોટો લાંબો સમય નીકળી ગયો? તેવી રીતે ૧૮માં ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના જન્મમાં શર્યા પાલકોના કાનમાં ગરમ-ગરમ તપેલું સીસું નાખવાનાં પાપનું પરિણામ એ આંધ્યું કે બે વાર નરકમાં ગયા તો પણ ૨૭ માં જન્મમાં તેમના કાનમાં ખીલા ઠોકાયા! અર્થાત્ એક કર્મ કેટલા

લાંબા સમય સુધી આત્માની સાથે રહે છે? આ સ્થિતિ બંધ પ્રત્યેક કર્મનો અલગ-અલગ છે.

મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડિ સાગરોપમની છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય કર્મ અને વેદનીય કર્મ આ ચારેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦ કોડાકોડિ સાગરોપમ છે, નામ- ગોત્ર કર્મની ૨૦ કોડાકોડિ સાગરોપમ છે અને આયુષ્યની સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ છે. આ રીતે એક- એક કર્મની સમય મર્યાદા જે આટલી લાંબી છે તેનું કારણ શું છે? કષાય! કષાયોની માત્રામાં જે ઓછા-વત્તાની તરતમતા રહે છે તેના આધારે તેની ઓછી-વત્તી લાંબી સમય મર્યાદાનું કર્મ બંધાય છે.

તેવી રીતે રસબંધ (અનુભાગ બંધ) નો આધાર પણ કષાયો ઉપર છે. કષાયોમાં જે ઓછી-વત્તી તરતમતા, (માત્રા) રહે છે તેના આધારે અને કષાયોમાં જે શુભ-અશુભ લેશ્યા રહે છે તેના આધારે જીવોને કર્મબંધ થાય છે રસબંધના કારણે જીવોને કર્મના ઉદય કાળે ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં દુઃખનો અનુભવ થાય છે દા. ત., રોગ બધાને ઉદયમાં આવે છે. પરંતુ કોઈને માથું પેટ સખત દુઃખે છે અસહ્ય વેદના થાય છે, તો કોઈને સહ્ય-ઓછી વેદના થાય છે. રોગ તે જ છે, રોગનો પ્રકાર સમાન હોવા છતાં પણ વેદનામાં ન્યૂનાધિક સહ્ય-અસહ્ય તે-તે જીવોના કર્મના રસબંધ પર આધાર રાખે છે. એવી રીતે કર્મોની સ્થિતિનો, બંધનો અને રસના બંધનો બંનેનો મુખ્ય આધાર કષાય છે. આથી જે સંસાર વધારે- ભવ વૃદ્ધિ કરે તેને પાપ કેમ ન ગણાય? અવશ્ય ગણવું જ પડે. કષાય સંસાર વૃદ્ધિનું કારણ છે-પ્રશ્નરતિમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે—

एवं क्रोधो मानो माया लोभस्य दुःखहेतुत्वात् ।
सत्त्वानां भव संसार दुर्गमार्ग प्रणेतारः ॥

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારે કષાય દુઃખના હેતુ છે, દુઃખના મૂળ કારણ છે, જીવોને નરક વગેરે તીવ્ર દુઃખદાયી ગતિઓમાં લઈ જનાર છે અને ભવ સંસારના ભયાનક માર્ગને બતાવવા-

વાળા છે. આવા માર્ગ પર લઈ જનાર છે. આથી જે દુઃખનું મૂળ કારણ છે, તે ભવ સંસારનો હેતુ છે, સંસારનો લાભ કરાવનાર, ભવ સંસારને વધારનાર અને બગાડનાર છે તેને પાપકર્મ ન કહીએ તો શું કહીએ ? તે પાપકર્મ જ છે. પરંતુ એમાં પણ ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-રાગ અને દ્વેષ એ ૬ દુશ્મન કહ્યા છે. કયાંક કામ, ક્રોધ, મદ, માન માયા, લોભ એ રીતે પણ છ ગણાવ્યા છે. પરંતુ આ ક્રમમાં મદ અને માન બંને એકાર્થક (સમાનાર્થક) છે. અને કામનો તો આમ પણ રાગમાં જ સમાવેશ થઈ જાય છે. આથી ઉપરોક્ત પહેલા ક્રમમાં બતાવેલ છ દુશ્મન બરાબર છે. આ ભાવપાપ છે તે આત્મામાં રહેવાવાળું છે. નિમિત્ત વગર પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આંતરિક અભ્યંતર પાપ કહેવાય છે. આ નિશ્ચયથી પાપ કહેવાય છે. વ્યવહાર પાપના આચરણમાં તો પાપ લાગે અથવા ન પણ લાગે પરંતુ આ કષાયોને સેવવાથી તો નિશ્ચે પાપ લાગે જ છે, નિશ્ચે કર્મ બંધ થાય જ છે તેથી આ નિશ્ચય પાપ કહેવાય છે.

અરિહંત-વીતરાગી-

અમે જેની પૂજા કરીએ છીએ, ઉપાસના કરીએ છીએ, નામ સ્મરણ મંત્ર, જાપ કરીએ છીએ. નમસ્કાર મહામંત્રમાં જેમનો પાઠ કરીએ છીએ. વિચારો! તે નમસ્કરણીય મહાપુરૂષને માટે પ્રયોજાયેલો 'અરિહંત' પદનો શું અર્થ છે? 'અરિ' અર્થાત્ આંતર શત્રુ-આત્માના શત્રુ. અમારે બાહ્ય શત્રુઓ સેંકડો છે. પરંતુ આંતર શત્રુ તો માત્ર રાગ-દ્વેષ-ક્રોધ-માન-માયા-લોભ છે. "હંત" અર્થાત્ આનો જેણે નાશ કર્યો છે, વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. આને જીત્યા છે એવા રાગ-દ્વેષ રહિત વીતરાગી અરિહંત ભગવાન જ અમારા પરમ આશયપાદ છે. તેઓ જ અમારા માટે નમસ્કરણીય છે, પૂજનીય છે અને આથી જ તેમને પૂજીએ છીએ કે તેમણે તો બધા રાગ-દ્વેષાદિ જિત્યા છે. જીવનમાંથી કાઢી મૂક્યા છે અને અમારામાં હાલ તો જ રાગ દ્વેષાદિ પડેલા છે. આથી અમે તે ગુણવાળાના ગુણોની સ્તુતિ કરીને તે ઉચ્ચ આદર્શને જોઈએ છીએ જેથી અમને પણ અમારામાં રહેલા રાગ-દ્વેષ-ક્રોધાદિ કષાયોનો ક્ષય-(નાશ)કરવાની પ્રેરણા મળે, શક્તિ મળે માટે જન-પૂજા, જન-

ભક્તિ જિનદર્શન જિનગુણ સ્તવના પૂર્વ જ જિંચો આદર્શ છે, આ ઉત્કૃષ્ટ કોટિની સાધના છે.

કપાયોનું સ્વરૂપ-

“સ્વભાવ” શબ્દ છે જે તમને પૂછવામાં આવે કે “સ્વભાવ”નો શું અર્થ તમે કરશો? આજકાલ તો સ્વભાવ શબ્દ બધા જીવોના ગુદા ગુદા કોધી, માની, માયાવી, કપટી, લુચ્ચા, લોભી,—લાલચુ વગેરે અર્થોમાં રૂઢ થઈ ગયો છે. લોકો ઘણીવાર કહે છે, અરે સાહેબ! આ તો બહુ કોધી છે, બહુ ગરમ ગુસ્સાવાળા છે આનો સ્વભાવ તો બહુ લાલચુ છે અને આ તો કપટી છે, માયાવી છે. આ રીતે લોકો સ્વભાવનો અર્થ કરે છે, પરંતુ આ ખિલકુલ ખોટું છે. શબ્દ રચના ઉપર ધ્યાન રાખો સ્વ+ભાવ=સ્વભાવ! સ્વથી આત્મા અને ભાવથી આત્માના ગુણધર્મો. શું આત્માના ગુણધર્મ કોધી માની છે? ના, આત્મા તો જ્ઞાનમય દર્શનમય ચેતન દ્રવ્ય છે તેનો મૂળભૂત સ્વભાવ તો જ્ઞાનદર્શનાત્મક છે. પછી તેને કોધી, માની કેવી રીતે કહી શકાય? ‘પ્રકૃતિ’ જ્ઞાનાદિ આત્માની પ્રકૃતિ છે. તે જ મૂળ સ્વભાવ છે. પરંતુ આત્માના જ્ઞાનદિ ગુણો પર આવરણ આવી ગયું છે અને આત્મા તે કર્મોથી દુખાઈ ગયો છે. પરિણામ સ્વરૂપ હવે તે કર્મોની જે પ્રકૃતિ છે. કર્મોનો જે સ્વભાવ છે તેનો જ વ્યવહાર આત્માને માટે પણ કરાઈ રહ્યો છે. હા, મોહનીય કર્મમાં ક્રોધ-માન-માયા-લોભ વગેરેના ભેદ-પ્રભેદ ઘણા છે. તેનું આરોપણ આત્મા પર કરીને લોકો વ્યવહાર કરે છે. પરંતુ આ આત્માનું સાચું સ્વરૂપ નથી. આ ક્રોધ-માન વગેરે આત્માનો સ્વભાવ નથી વિભાવ છે. વિકૃત ભાવ વિભાવ. આ પ્રકૃતિ નથી વિકૃતિ છે. આ રીતે આજે અમે ક્રોધાદિને સ્વભાવ માની લીધો છે, આ અમારી સૌથી મોટી ભૂલ છે. આ ક્રોધાદિ તો કર્મજન્ય અવસ્થા વિશેષ છે. આ અવસ્થાને અમે અમારો મૂળભૂત સ્વભાવ માનવાની ભૂલ ન કરીએ. અમારે સતત જાગૃત રહેવું જોઈએ. સાવધાન રહેવું જોઈએ કે અમે આને છોડી દઈએ. આ ક્રોધાદિને પાસે પણ ન આવવા દઈએ. આ અમારા આંતર શત્રુ છે. આનાથી આત્માને નુકશાન થાય છે. ખટાશથી જેમ દૂધને નુકશાન થાય છે. તેના ગુણધર્મ

બદલાઈ જાય છે તેવી રીતે ક્રોધાદિ કષાયોથી આત્માને ઘણું મોટું નુકસાન થાય છે. જન્મ-જન્માન્તરમાં દુઃખ અને સજા ભોગવવી પડે છે.

ક્રોધાદિ કષાયોનું કાર્યક્ષેત્ર

કર્મજન્ય આ ક્રોધાદિ કષાયો પણ પોત-પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર રાખે છે. એ બધાની પોત-પોતાની વિશેષતા છે. શ્રી દશવૈકાલિકમાં કહ્યું છે કે

કોહો પીઙ્ પળાસેઙ્, માણો વિણય નાસણો ।
માયા મિત્તાણિ નાસેઙ્ લોહો સન્વ વિણાસણો ॥

ક્રોધ પ્રીતિ (પ્રેમ) નો નાશ કરે છે. માન વિનયનો નાશ કરે છે, માયા મિત્રતાનો નાશ કરે છે અને લોભ સર્વ વિનાશક છે. બધા સદ્ગુણોનો નાશ લોભ કરે છે, આ રીતે ચારે કષાય નુકસાન કરવાવાળા જ છે. કોઈ પણ ક્ષાયદો કરવાવાળા નથી. આજ સુધી કોઈ પણ સમયે કોઈ પણ કષાયો કોઈનો પણ ક્ષાયદો નથી કર્યો. અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમમાં કહે છે—શું તમે સંસારમાં કષાયો વગર જીવી જ શકતા નથી ?

કો ગુણસ્તવ કદા ચ કષાયૈર્નિમમે ભજસિ નિત્યમિમાન્ યત્ ।
કિં ન પશ્યસિ દોષમમીષાં, તાપમત્ર નરકં ચ પરત્ર ॥

તમારા કષાયોએ શું ક્ષાયદો કર્યો છે ? શું ગુણ કર્યો છે. અને એવો કયો ઉપકાર કર્યો છે કે તમે એનું સેવન હંમેશા કર્યા જ કરો છો ? કષાયોએ આ જન્મમાં સંતાપ-પીડા, અને દુઃખ જ આપ્યું છે અને પૂર્વભવ અને પુનર્ભવોમાં નરક ગતિ આપવાની ક્ષમતા જેનામાં છે એવા કષાયના દોષોને શું તમે સારી રીતે નથી જાણતા ? શું તમે કષાયોના સ્વરૂપથી સારી રીતે પરિચિત નથી ? અને જો તમે પરિચિત છો તો પછી શા માટે ચોરને પોતાના ઘરમાં ઘૂસવા દો છો. લૂટારાઓને કેમ આવવા દો છો ?

શામાં વધારે સુખ છે ? કષાય કરવામાં ? કે છોડવામાં ?

યત્કષાય જનિતં તવ સૌખ્યં, યત્કષાય પરિહાનિભવં ચ ।
તદ્વિશેષમયથૈતદુદ્ધકં, સવિભાવ્ય ભજ ધીર વિશિષ્ટમ્ ॥

કપાયના સેવનથી અર્થાત્ કોષાદિ કપાય કરવાથી તમને જે સુખ થાય છે, જે મળ આવે છે અને કપાયનો નાશ કરવાથી નિષ્કપાય ભાવમાં તમને જે સુખ થાય છે, મળ આવે છે અથવા કપાય કરવાથી શું પરિણામ આવે છે? અને કપાયનો ત્યાગ કરવાથી શું લાભ મળે છે? કેવું પરિણામ આવે છે? આ બન્નેની સારી રીતે તુલના કરીને હે બુદ્ધિશાળી! આ બે માંથી જે લાભકારી હોય શ્રેયસ્કર લાગે તેનું આચરણ કરો.

તેથી ક્યારેય પણ કપાય કરવામાં મળ છે જ નહીં. જે વધારે કપાય કરવામાં લાભ હોત, ફાયદો હોત તો કોઈ કપાય છોડત જ નહીં. સ્વયં તીર્થં કર ભગવાન પણ કપાયનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ ન આપત તમે તીર્થં કર ભગવંતના અનેક જીવન ચરિત્ર સાંભળ્યા હશે. વિચારો! ક્યારેય કોઈ પણ તીર્થં કરે પોતાના જીવનમાં કપાય કર્યા હોય? એવું એક પણ દ્રષ્ટાન્ત તમને ખ્યાલમાં હોય તો બતાવો. દીક્ષા લીધા પછી તો નહીં જ ... પરંતુ ગૃહસ્થ જીવનમાં પણ ક્યારેય કોઈ પણ તીર્થં કરે કપાય કર્યો હોય એવું એક પણ દ્રષ્ટાન્ત તમને કોઈ પણ સમયે ચરિત્ર ગ્રંથમાં કે શાસ્ત્રમાં જોવા પણ નહીં મળે અને સાંભળવા પણ નહીં મળે.

તમારે મનોમંથન કરવું પડશે અને સાથી પહેલાં તો આત્માને પૂછીને એ નિર્ણય કરવો પડશે કે હે આત્મન્! શું તારે કપાયોની આવશ્યકતા છે? શું કપાયો વગર તારો જીવન વ્યવહાર ક્યારેય ચાલી નથી શકતો? તમે તમારી છાતી ઉપર હાથ રાખીને અંતરાત્માને પૂછી જુઓ. શું જવાબ મળે છે? કોઈ કહે છે અરે મહારાજ! સંસારમાં રહેવું અને કપાયોથી બચવું એ કેવી રીતે શક્ય બને? કપાય કરીએ જ નહીં તો અમારો સંસાર ચાલે કેવી રીતે? નથી ચાલી શકતો. આથી સંસાર ચૂલાવવા માટે થોડો ઘણો પણ કપાય તો કરવો જ પડે. આંખો થોડી લાલ ન કરીએ તો છોકરાઓ માથા પર ચડી બેસે, થોડો ગુસ્સો ન કરીએ તો નોકર અમારું સાંભળે જ નહીં, થોડા ગરમ થઈને ધાક-ધમકી ન રાખીએ તો પત્ની પણ આજ્ઞામાં ન રહે, થોડું માન-અભિમાન ન કરીએ તો સમાજમાં બિલા રહેવાનું ભારે પડે, થોડી આયા ન કરીએ તો પેટ પણ ન ભરાય અને લોભ વિના તો વ્યાપાર

જ કેવી રીતે કરાય ? આલુવિકા કેવી રીતે ચલાવીએ ? આ રીતે ઘણા લોકો પ્રશ્ન કરે છે.

પરંતુ બહુ ગંભીરતાથી વિચારો તો તમને એમ લાગશે કે ... અરે રે ... આ તો મેં મારો સ્વભાવ તેવો બનાવ્યો છે. માટે મને આવા વિચારો આવે છે, પરંતુ સંસારમાં કેટલાય પરિવાર એવા પણ છે જે ઘણી શાંતિથી પોતાનો જીવન-વ્યવહાર ચલાવે છે. કેટલાક મૌન અવસ્થામાં પોતાનું જીવન વીતાવે છે, કેટલાક કષાય વગર પોતાનો સંસાર બહુ જ શાંતિથી વીતાવે છે. કોઈ તકલીફ નથી. તમે પહેલેથી જેવો સ્વભાવ બનાવો છો તદ્દનુસાર જીવન વ્યવહાર વીતાવી શકો છો. અરે ! થોડું વિચારો ! સંસાર ચલાવવા માટે તમે કષાયોનો આશ્રય લેવા ગયા અને તે કારણે તમારો સંસાર સો ગણો વધી ગયો તો પછી તે વધી ગયેલો, બગડેલા લાખો વર્ષોના અને લાખો જન્મોનો સંસાર કોણ સંભાળશે ? પછી શું કરશે ? આ તો આગ જુઝાવવા ગયા અને બળી ગયા એવી વાત થઈ. આથી કષાયોને ઉપશાંત કર્યા વગર, ત્યાગ વિના કોઈ વિકલ્પ જ નથી. એમાં જ આપણી યુદ્ધિમત્તા છે, વિશેષતા છે, લાભ છે. કષાયોએ જે ગુણોને રોક્યા છે, દબાવ્યાં છે, તે ગુણો તે તે કષાયોના દૂર થવાથી પ્રગટ થશે. તે કયા ગુણો પ્રગટ થશે ? જેવી રીતે સૂર્યની સામેથી વાદળો દૂર થવાથી ચારે બાજુ પ્રકાશ ફેલાઈ જાય છે, આવરણ ખસેડી લેવાથી છૂપાયેલી (ઢંકાયેલી) વસ્તુ પ્રગટ દેખાય છે તેવી રીતે કષાય પણ આત્માની ઉપર આવરણ રૂપ કર્મ છે. તેને દૂર કરવાથી આત્મામાં રહેલા અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણ, અનંત ચારિત્ર, યથાખ્યાત સ્વરૂપ વગેરે ગુણો પ્રગટ થવા લાગશે અને જે દિવસે સર્વથા કષાયોનું આવરણ ખસી જશે તે દિવસે આત્મા સર્વગુણી વીતરાગી, સર્વગુણ સંપન્ન સર્વજ્ઞ-પૂર્ણજ્ઞાની, પૂર્ણ સ્વરૂપી બની જશે. જેવી રીતે મેલ નાશ પામવાથી કપડાં શુદ્ધ સ્વરૂપને પામે તેવી રીતે કર્મ રૂપ મેલ ધોવાઈ જવાથી આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રગટ થાય છે. આથી કષાયોનો નાશ કરવા માટે જ્ઞાની ભગવંતો એ સેંકડો ઉપાય બતાવ્યા છે. કયા કષાયને કેવી રીતે જીતીએ ? એ બતાવતા કહ્યું કે—

उबसमेण हणे कोहं, माणं महवया जिणे ।

માયં ચાડજ્જવ ભાવેણ, લોમં સંતોસઓ जिणे ॥

ઉપશમ ભાવ દ્વારા શાંતીથી ક્રોધને જીતીએ, મૃદુતા નમ્રતા (વિનય) ગુણથી માનને જીતીએ, આર્જવભાવ અર્થાત્ સરલતા ઋજૂતાના સહારે માયાને જીતીએ અને સંતોષવૃત્તિથી લોભ કષાયને જીતીએ. આ રીતે ચારે કષાયોને ઉપશમ વગેરે ચારે ભાવોની સહાયથી સારી રીતે સરળતાથી જીતી શકાય છે.

ચારે કષાયોમાં કયો વધારે ખરાબ છે ?

કષાય તો બધા ખરાબ જ છે. કોઈ સારા નથી તો પણ જો પરિણામોના આધાર પર તુલના કરાય અથવા લોક વ્યવહારમાંથી જોવા જઈએ તો ખબર પડે કે કયો કષાય વધારે ખરાબ કયો ઓછો ખરાબ છે? અહીં કંઈક તરતમતા દેખાય છે. તેવી રીતે ચારે કષાયોની ક્રમ વ્યવસ્થા પણ જો જોઈએ તો ક્રોધની પછી માન, માનની પછી માયા, માયાની પછી લોભ આ ક્રમ વ્યવસ્થા છે. આ રીતે ખરાબની અપેક્ષાએ પણ આ ક્રમથી જોઈએ તો ક્રોધથી ખરાબ માન છે, માનથી વધારે ખરાબ માયા છે અને લોભને તો બધા પાપોનો બાપ કહ્યો છે. એ તો સૌથી વધારે ખરાબ છે. આથી લોભને સર્વ વિનાશક કહ્યો છે.

કોનામાં કેટલા કષાય છે ?

સંસારમાં અનંત જીવો છે. એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીની જાતિઓમાં અને દેવ-મનુષ્ય નરક (તર્યાંચ વગેરે ચારે ગતિમાં ૮૪ લાખ જીવોનાના પરિભ્રમણમાં અનંત જીવો ભટકી રહ્યા છે. સર્વ જીવો કષાયથી પીડિત છે. જીવો સંસારી હોંચ અને કષાય રહિત હોય એ શક્ય જ નથી. સર્વ જીવોમાં બધા પ્રકારના કષાય છે. હા, પણ એટલું જરૂર છે કે કોઈનામાં ક્રોધ વધારે છે તો કોઈનામાં લોભ. આ રીતે પ્રત્યેક જીવમાં કષાયોની ઓછી વત્તી માત્રા તો રહેલી જ છે. કોઈમાં ક્રોધ વધારે છે તો બીજા ત્રણ કષાય ૧૦-૧૦ ટકા હશે અને ક્રોધ ૬૦ ટકા રહેશે. આવી રીતે ૭૦ ટકા ક્રોધની માત્રા રહેવાથી ક્રોધની પ્રાધાન્યતાથી એને ક્રોધી કહેવામાં આવશે. પરંતુ બીજા કષાયો નથી એવી કોઈ વાત પણ નથી, બીજા બધા કષાય અવસ્થ છે જ. માત્ર પ્રમાણ હીનાધિક છે. તેવી રીતે કોઈનામાં માનની અધિકતા છે. તો

કોઈનામાં માયા પ્રબળ છે, કોઈનામાં લોભ વધારે અને ભીન્ન કષાયો ઓછા છે. એક માતાને ચાર છોકરા છે તો આપણને જોવા મળશે કે કે ચારેય એક સરખા ક્રોધી નથી, એક છોકરામાં ક્રોધ વધારે છે. તે ભીન્નમાં માન અને ત્રીન્નમાં લોભ. આ રીતે કષાય બધામાં સર્વત્ર પડેલા જ છે. વિશેષ બહુલતાએ એમ કહેવાય છે કે પુરૂષોમાં ક્રોધ અને માનનું પ્રમાણ વધારે રહે છે અને સ્ત્રીઓમાં માયા અને લોભનું પ્રમાણ વધારે રહે છે. આનો અર્થ એ નથી કે પુરૂષોમાં માયા અને લોભ નથી રહેતાં અથવા સ્ત્રીઓમાં ક્રોધ અને માન નથી રહેતું. આવી વાત નથી. બધામાં ચારેય કષાય છે. બધા તારા ટમટમે છે, પ્રકાશમાન સ્વરૂપમાં ચમકે છે. તે પણ ધ્રુવનો તારો વિશેષ ચમકે છે. શુકનો તારો કંઈક પોતાની આગવી વિશેષતા રાખે છે. મરઘી પણ ઊડી શકે છે. પરંતુ તેની ઉડવાની શક્તિ ઓછી છે અને જમીન પર ચાલવાની શક્તિ વધારે છે. તે કાગડા-કોયલ અને પોપટની જેમ આકાશમાં દૂર સુધે ઊડી નથી શકતી. પાંખ યુક્ત પક્ષી હોવા છતાં પણ ઉડવાની શક્તિ ઓછી અને જમીન પર ચાલવાની વૃત્તિ વધારે છે. તેવી રીતે સ્ત્રી-પુરૂષોમાં પણ આ દશા છે. જે સ્થૂલ રૂપમાં વધારે પ્રમાણમાં દેખાય છે તેમાં પુરૂષમાં ક્રોધ અને માન વધારે પ્રમાણમાં છે. જ્યારે સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક જ માયા અને લોભની પ્રધાનતા હોય છે.

કષાય પણ પૂર્વ જન્મના સંસ્કારાધીન છે

સંસારમાં કોઈપણ જગ્યાએ ક્રોધ-માન કેવી રીતે કરવા? એ શીખડાવવાની કોઈ સ્કૂલો નથી. તે પણ બધા બાળકોને નાનપણથી જ આ બધું આવડતું હોય છે. જ્યારે બાળક ૧૦-૧૨ મહિનાનું હોય અને બોલતાં પણ શીખ્યો નથી એવા સમયે તે ગુસ્સો કરે છે, હાથમાં જે વસ્તુ આવે તેને ફેંકે છે, તોડ-ફોડ કરે છે. એટલું જ નહીં, જે કંઈ હાથમાં આવે તેનાથી તે બીજાને મારવા માટે પણ દોડે છે. ધીરથી એકાદ થપ્પડ માને પણ મારી દે છે. પરંતુ માને તે સારી લાગે છે, મીઠી પણ લાગે છે. પરંતુ બાળકે પોતાની શારીરિક શક્તિ અનુસાર જ ગુસ્સો કર્યો છે, ક્રોધ કર્યો છે. સૌ સૌના પ્રમાણમાં ક્રોધ-ગુસ્સો વગેરે કરતા હોય છે.

તિર્થ'ચ ગતિમાં પશુ-પક્ષીઓને પણ આપણે લડતા-ઝગડતા જોયા છે. કમ્બુતરોને પણ એક ઘરની છત પર લડતા-ઝગડતા જોયા છે. તેઓમાં પણ કષાયની માત્રા છે. હવે પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે જ્યારે કોઈ એ નથી શીખડાવ્યું ત્યારે કોઠાદિ કષાયો આવ્યા ક્યાંથી? અમે શીખ્ય ક્યાંથી? નથી તો માતા-પિતાએ શીખડાવ્યું કે નથી તો સ્કૂલમાં કે શિક્ષકે શીખડાવ્યું! શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ કહે છે કે—આ કષાય—પૂર્વ જન્મના સંસ્કારથી પ્રાપ્ત થયેલા છે. જન્મ-જન્માન્તરના સંસ્કાર પડેલા છે. તમે કહેશો કે પૂર્વ જન્મમાં ક્યાંથી આવ્યા? અરે! એની પહેલાના જન્મમાંથી! આ રીતે અનંત જન્મોની પરંપરા છે, તેવી રીતે દેવ-મનુષ્ય-નારક-તિર્થ'ચ એ ચારે ગતિમાં કષાયોનું અખંડ-એક છત્રી સામ્રાજ્ય છે. દેવલોકના દેવતાઓમાં પણ કષાયવૃત્તિ ભરેલી પડી છે. નરક ગતિના નારકી જીવોમાં તો કોઠાદિ કષાયોની માત્રા આપણાથી હજાર ગણી છે. ક્યાં નથી? સર્વત્ર છે. મૃત્યુની પછી શરીર તો અહીં બળીને ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે. એક માત્ર આત્મા જ એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં, એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં જાય છે. આત્માં એકલો જ આવ્યો છે અને એકલો જ જવાનો છે. આત્મા તેની સાથે કંઈપણ લાવે છે અને લઈ જાય છે તે તો માત્ર પોતે કરેલા સારા-ખરાબ, શુભાશુભ કર્મ. એથી વધારે કંઈ જ નહીં. આથી જન્મ-જન્માન્તરના કષાયોના સંસ્કાર આત્મા સાથે લાવે છે અને સાથે લઈ જાય છે. જીવ અભ્યાસ દ્વારા પોત પોતાના સ્વભાવમાં પરિવર્તન સારું પણ થઈ શકે છે અને ખરાબ પણ થઈ શકે છે. બંને પ્રકારે પરિવર્તન થાય છે. જીવ ક્યારેક સ્વભાવ બગાડી નાંખે છે, અને ક્યારેક પોતાની જાતને સમજાવીને—બૂઝાવીને સ્વભાવ સુધારી પણ લે છે. કોને કેવું વાતાવરણ પ્રાપ્ત થાય છે? તેના ઉપર આધાર છે, ઘરમાં જો વાતાવરણ જ કોઠાદિ કષાયોનું હશે તો સ્વાભાવિક બાળક પર પણ તે જ સંસ્કાર પડશે. કદાચ આજે તે બાળક નહીં જોલે પરંતુ તે બાળકના મન રૂપી કેમેરામાં જો આંખો રૂપી લેન્સ દ્વારા ઘરના વાતાવરણનો આખો ફોટો તેની બુદ્ધિની ફિલ્મ ઉપર તો અવશ્ય ઉતરે જ છે. એમાં કોઈ શંકા નથી. આજની ખેંચાયેલી ફોટો ફિલ્મ કેટલાંક દિવસો પછી ધોવાઈને આવશે. તેવી રીતે કેટલાંક દિવસો પછી,

કેટલાંક સમય પછી બાળકના મનની તે કષાયની ફિલ્મ—ફરશે—
પ્રેન્જેક્ટર મળશે તો એમાં ફરશે અને જેવું દ્રશ્ય જોયું હતું તેવું દ્રશ્ય
જિલું કરશે. આથી અમે ઇચ્છીએ કે બાળકો પર સારા સંસ્કાર પાડવા
માટે તેને આપણા ક્રોધાદિ કષાયોના સ્વભાવથી દૂર રાખીએ તો
પરિણામ સારું આવે. અમારી છાપ, અમારા શબ્દોની છાપ, અમારા
ક્રોધાદિ કષાયોની છાપ બાળક ઉપર ન પડે. તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવું
જોઈએ.

ક્રોધ કષાયનું સ્વરૂપ :-

ક્રોધથી કોણ અપરિચિત છે ? આ બધાના અનુભવની વસ્તુ છે. અમે
બધા સારી રીતે ક્રોધના સ્વરૂપને જાણીએ છીએ. ક્રોધ જ્યારે પણ આવે
છે ત્યારે અમને તેની ખબર પડે છે. ક્રોધ ક્યારેય ઊંઘમાં નથી આવતો,
બેશુદ્ધ અવસ્થામાં નથી આવતો અમારી જાગૃતિમાં જ આવે છે. એટલું
જ નહીં, અમે બોલાવીએ તો જ આવે છે, વગર આમંત્રણે નથી
આવતો. ક્રોધ જ્યારે આવે છે ત્યારે પણ ખબર હોય છે અને આપ્યા
પછી પણ ખ્યાલ હોય છે કે આ ક્રોધરૂપી ચોર ઘરમાં ઘુસી ગયો છે.
આંખો લાલ થવા માંડે છે, હોઠ કંપવા લાગે છે, પગ ધ્રુજે છે, શરીર
ગરમ થઈ જાય છે અને ઘોઘી પણ ગરમ થવા લાગે છે. શરીર પોતાનું
સમતોલપણ ક્યારેક-ક્યારેક ગુમાવી બેસે છે. અવાજ મોટો થઈ
જાય છે અને ગરમી પણ આવી જાય છે. સામાન્યથી આપણે જે
પ્રકારના અવાજમાં બોલતા હતા તેની અપેક્ષાએ વધારે ઉંચા અવાજે
બોલવા લાગીએ છીએ. શબ્દોનું સમતોલન પણ લથડીયા ખાય છે,
શબ્દો પર અંકુશ નથી રહેતો. કંઈક બોલવું હોય છે અને કંઈક
બોલાઈ જાય છે. આવેગ અને આવેશ બંને શબ્દોમાં ગતિ વધારે
છે. પ્રાયઃ અપશબ્દોની વિપુલતા રહે છે. ધનુષ્યની ત્રીજ્યા પરથી
છૂટેલા તીરની જેમ મુખમાંથી જીભની ત્રીજ્યા પરથી શબ્દોનો વરસાદ
તીવ્રતાની સાથે શરૂ થઈ જાય છે. શબ્દો જ શસ્ત્રનું કામ કરે છે. ક્રોધ-
ની અવસ્થામાં બધું કામ શબ્દો જ કરે છે. ગાળોની માત્રા વધી જાય
છે. તીર-બંદૂક અથવા લાલા ફેંકવામાં તો પહેલા નિશાન તાકવું પડે
છે પરંતુ શબ્દોને ફેંકવામાં નિશાન નથી તાકવું પડતું. તીર-બંદૂકનું

નિશાન જો ખરાખર ન લાગે તો પ્રહાર ખાલી જશે. પરંતુ શખ્દોના પ્રહારો ખાલી નહીં જાય. કોઈપણ જાતના નિશાન વગર જ તે ખીજના કાળજના બે ટુકડા કરીને આરપાર નીકળી જાય છે. શસ્ત્રનો જખમ (ઘા), ગોલીનો જખમ તો ક્યારેક ક્યારેક શસ્ત્ર ક્રિયા દ્વારા સારો પણ થઈ જાય છે, પરંતુ શખ્દોરૂપી ઘા કેટ-કેટલાં વર્ષો સુધી દુઃખી કરે છે, સતાવે છે પીડા પહોંચાડે છે. આવા મર્મસ્પર્શી શખ્દોનો ઘા લાંબા કાળ સુધી પણ રૂગાતો નથી. ક્યારેક-ક્યારેક વર્ષો સુધી તો ક્યારેક-ક્યારેક જન્મોજન્મ સુધી સતાવે છે. માનસિક સ્વસ્થતા નાશ પામે છે. માનસિક ખેંચાણ ઘણા પ્રમાણમાં વધે છે. આવા તીવ્ર ક્રોધમાં પ્લડ-પ્રેશર ઘણું વધી જાય છે. મગજની નસોમાં ખેંચાણ થતું હોય એવું દેખાય છે. કોઈવાર લોહીનું દબાણ વધી જાય છે, પરિભ્રમણ વધી જાય છે. કોઈવાર પોતાની શારીરિક શક્તિથી અધિક જ્યારે ક્રોધ વધી જાય છે ત્યારે આવી અવસ્થામાં માથાની નસ પણ તૂટી જાય છે. ખેંચન હેમરોજ થઈ જાય છે, ક્યારેક અસ્વસ્થ અને અશક્ત મનુષ્ય ઘા-પ્રહાર કરવા તરફ નમી જાય છે. જે હાથમાં આવે તેને ઊઠાવીને ફેંકે છે. તે સમયે વસ્તુ-સાધન કંઈપણ હોય, ચંપલ, ઈંટ, પથ્થર અથવા લાકડી જે હાથમાં આવે તેનાથી તે ઘા કરે છે. વળી કોઈ તો ખુરશી અને ટેબલ ઊઠાવીને ફેંકે છે. આવી સ્થિતિમાં મનુષ્ય પોતાની જાતને સંભાળી શકતો નથી. આવેશ જૂબ ખરાબ હોય છે. પોતાની શારીરિક શક્તિ ન હોવા છતાં પણ ખબર નથી પડતી કે ક્રોધના સમયે આટલી બધી શક્તિ ક્યાંથી આવી જાય છે? ક્રોધમાં પણ શારીરિક શક્તિ દશગણી વધારે વપરાય છે અને વીસગણી વધારે માનસિક સ્થિતિ નાશ પામે છે. ક્રોધ કરનારની દશા ખરાબ થઈ જાય છે, કલાક-બે-ચાર કલાક પછી ક્રોધ જ્યારે શાંત થાય છે ત્યારે ક્રોધ કરનાર જિયારો બે-ચાર માઈલ ઝડપથી દોડીને થાકી ગયેલા મનુષ્યની જેમ થાકીને લોથ થઈ જાય છે. થાકનો અનુભવ કરતો, મડદાની જેમ પડયા રહેવાનું પસંદ કરે છે. છેવટે ક્રોધમાં પણ ઘણી બધી શક્તિ ખર્ચાઈ જાય છે. જેવી રીતે એક ડોલમાં રહેલા પરિમિત પાણીમાંથી એક-એક ગ્લાસથી કોઈ કપડા ધોઈને પાણી બચાવે છે, અને બીજો એક નળની નીચે... ઘણા પાણીના પ્રવાહમાં કપડાં ધુવે છે. તે

પાણી ખચાવતો નથી અને નાહકનું ઢાળે છે. આખરે પ્રયોજન તો એક જ છે. કપડાં ધોવાનું. પરંતુ એક કપડું એક ડોલ પાણીથી પણ ધોઈ શકાય છે અને તે કપડું નળની નીચે પણ ધોઈ શકાય છે....પણ એમાં પાણીનો ઘણો અપવ્યય થાય છે. તેવી જ રીતે કોઈપણ વાત મર્યાદિત શબ્દોમાં શાંતિથી પણ કહી શકે છે અને ક્રોધના આવેશમાં ખુલ્લા નળની જેમ શબ્દોના પ્રહારો વરસાદની જેમ વરસાવીને પણ કહી શકાય છે. તેમાં દશગણી શક્તિનો નાશ થાય છે. જરૂરિયાતથી વધુ બોલવું પડે છે. ક્રોધી પ્રાયઃ વિવેક ભૂલી જાય છે, માન ખોઈ ગેસે છે જેમ-તેમ બોલે છે. કબરમાં દાટી દીધેલી વાતો પણ ઉખાડે છે. અગ્નિદાહમાં ખળી ગયેલા મહાદાની રાખમાંથી પણ શબ્દો શોધે છે. વિનય-વિવેકને ભૂલેલો ક્રોધી વિચાર શક્તિને પણ તોડી નાંખે છે. વગર વિચારે ઘણું બોલે છે. વધારે બોલવામાં ક્રમનો ખ્યાલ નથી રહેતો અને પુનઃ રુકિત દોષ ક્રોધીના શબ્દોમાં વારંવાર ભેવા મળે છે. એક જ વાત દસ-વીસ વાર બોલે તો પણ તેને સંતોષ થતો નથી. મા-આપ સુધીની ગાળો અને એવી ગંદી અશ્લીલ ગાળો બોલે છે કે ધીબ સાંભળવાવાળા પણ તેની કિંમત કરી જાય છે.

ક્રોધી કુર્મથી ચંડાળ બને છે

વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થામાં તો કોઈ બ્રાહ્મણ, કોઈ ક્ષત્રિય, કોઈ વૈશ્ય તો કોઈ શૂદ્ર કહેવાય છે. અહીં તો શૂદ્ર એ જન્મજાત શૂદ્ર છે. આવા ચંડાળના ઘરે તેને જન્મ મળ્યો છે. તેથી શું કરી શકે? માટે જન્મ-જાત શૂદ્ર અથવા ચંડાળ તો સારા પરંતુ ક્રોધી પણ સમાજમાં અસ્પૃશ્ય-શૂદ્ર ગણાય છે કોઈ તેની સાથે સંબંધ રાખવાનું પસંદ નથી કરતું એક તો પોતાની હલકી વર્ણ (જાતિ) અને હલકા કાર્યના કારણે ચંડાળ ગણાય છે, જ્યારે ધીબ પોતાના હલકા શબ્દ પ્રયોગથી ચંડાળ ગણાય છે. ગંદી ગાળો ગંદા શબ્દોના કારણે ક્રોધી મનુષ્ય ચંડાળની ઉપમાને પામે છે. ચંડાળ શબ્દથી સંબોધન પણ કરાય છે. ચંડ શબ્દનો તીવ્ર ક્રોધના રૂપમાં પ્રયોગ કરાય છે અને ક્યારેક-ક્યારેક 'પ્ર' ઉપસર્ગને વધારે ભેડીને 'પ્રચંડ' શબ્દ બનાવાય છે જેવી રીતે 'પ્રચંડ આગ લાગી છે.' પ્રચંડ શબ્દનો અર્થ ભયંકર પણ થાય છે.

ચંડકૌશિક

વિહાર કરતા સાધુ મહારાજના પગની નીચે દેડકો દબાઈ ગયો અને મરી ગયો. શિષ્યે ગુરુનું ધ્યાન પણ ખેંચ્યું પરંતુ ગુરુને અપમાન જેવું લાગ્યું. ક્રોધ ભયંકર આવી ગયો. ક્રોધવૃત્તિમાં શિષ્યને મારવા દોડયા પરંતુ વચમાં જ થાંભલા સાથે ટકરાયા અને માથું કૂટી ગયું. લોહી વહેવાથી મૃત્યુ થઈ ગયું. ક્રોધમાં મરીને આશ્રમના તાપસ બન્યા. તેનું ગોત્ર કૌશિક હતું. લોકો ગોત્રના નામથી તેને બોલાવતા હતા. પૂર્વ જન્મના ક્રોધના સંસ્કાર આ જન્મમાં ડબલ થઈ ગયા, ભયંકર ક્રોધ કરતો હતો. આથી લોકોએ ચંડ શબ્દ તેના ગોત્રના નામની આગળ બેડીને ચંડ કૌશિક-ચંડ કૌશિક કહીને બોલાવવા લાગ્યા. એક બગીચામાં આંખાની રક્ષા માટે છેકરાઓની ટોળીઓને મારવા માટે તે ચંડકૌશિક પાછળ દોડ્યો. એટલામાં ખાડામાં પડી ગયો. હાથમાં રહેલા દાતરડાં પર માથું ટકરાયું. પ્રચંડ ક્રોધમાં મરીને તિર્યંચ ગતિમાં સાપ થયો કેટલો ભયંકર ક્રોધ? તે સાપે પ્રભુ મહાવીરને ચરણોમાં આવીને ડંખ દીધો. કરુણા સાગર કૃપાળુ દેવે શાંત મુદ્રામાં સાપને સંબોધન કરીને તેના પૂર્વ જન્મનું નામ લઈ ને કહ્યું ‘જુઝ જુઝ ચંડ કૌશિક!’ હે ચંડકૌશિક! શાંત થા! શાંત થા! આ સાંભળતાં જ સાપનો આત્મા જાગૃત થઈ ગયો. જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન પ્રગટ થઈ ગયું તેણે પોતાની જાતને સંભાળી લીધી તે સબળ થયો. ઓહ! ભયંકર પ્રચંડ ક્રોધ કરવાવાળો ચંડકૌશિક હું જ છું અરે રે....! એક ક્રોધથી મેં ત્રણ ત્રણ જન્મ બગાડયા? તેણે સૂતેલા આત્માને જગાડયો અને સ્વસ્થ શાંત ચિત્તથી ત્રણ જન્મના ક્રોધની ક્ષમા માંગી, ક્રોધના પાપનો પશ્ચાતાપ અને પ્રાયશ્ચિત કર્યો. ગતિ સુધરી ગઈ, જન્મ સફળ થઈ ગયો. અરે! સ્વર્ગમાં ગયો.

પ્રસ્તુત દૃષ્ટાંતથી એ સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જો ક્રોધાદિકષાયોનું ઉદ્ધવીકરણ, શમન કરવામાં ન આવે તો તેનો વ્યાપ વધતો જ જાય છે. ચંડકૌશિકના જીવે સૌ પ્રથમ શિષ્ય ઉપર ક્રોધ કર્યો ત્યારે તેના જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ હતા તે ઉત્તરોત્તર વધતા જાય છે. સૌ પ્રથમ માત્ર શિષ્ય ઉપર કરેલો ક્રોધ, ણીજ ભવમાં છેકરાઓની ટોળી ઉપર થયો ત્યાંથી વધતાં વધતાં જંગલના તમામ જીવો ઉપર ક્રોધ

થયો. અંતે તેની માત્રા વધતાં ત્રિલોકનાથ પ્રભુ અરિહંત પરમાત્મા પ્રત્યે થયો. બીજ રૂપે રહેલો ક્રોધ વધીને વડલો થઈ ગયો. ક્ષેત્રમાં પણ સૌ પ્રથમ ઉપાશ્રયનું ક્ષેત્ર હતું ત્યાંથી વધીને સમસ્ત જંગલના ક્ષેત્રમાં ક્રોધ થવા લાગે છે. અનાલોચિત ક્રોધ કાળ અને ભાવની સીમાને પણ વધારતો જાય છે. માટે જ નૌકાના એક નાના કાણુની જેમ ક્રોધના સૂક્ષ્મ પર્યાયથી પણ સાધકે સાવધાન રહેવું જરૂરી છે.

ચણ્ડરૂદ્રાચાર્ય—આચાર્ય મહારાજનો ક્રોધ

ચણ્ડરૂદ્રાચાર્ય એ આચાર્ય મહારાજનું નામ છે. આ નામના પ્રસિદ્ધ આચાર્ય થઈ ગયા. પરંતુ ભયંકર પ્રયંક ક્રોધના સ્વભાવના કારણે બધા શિષ્યો પણ ભાગી ગયા. તે એકલા રહેવા લાગ્યા. વિચરવા લાગ્યા. એકવાર ગામની બહાર વૃક્ષની નીચે ખેડા હતાં. ત્યારે જાન પસાર થઈ રહી છે. એક વરરાજા મિત્રો સાથે ત્યાં આવ્યા આચાર્યશ્રીની પાસે આવીને મળક કરતાં ખેલ્યાં મહારાજ ! આને દીક્ષા લેવી છે. દીક્ષા આપો. આચાર્યશ્રીએ નજીકમાં થૂંકવાના માટે પડેલો રાખનો વાટકો લીધો. વરરાજાના વાળ પકડીને ખેંચી લીધા છેકરાઓ ખૂમ પાડતા રહ્યા અને મહારાજે તો વાળ ખેંચીને લોચ કરી નાંખ્યો. માથું મૂડી નાંખ્યું હવે શું કરે ? બીજા બધા છેકરાઓ તો ભાગી ગયા તેને મહારાજના કપડા પહેરાવ્યા, સાધુ બનાવ્યા ગુસ્સામાં જ આ કામ કર્યું હતું.

શિષ્ય ઘણો સમજદાર હતો. તે પરિસ્થિતિને સારી રીતે સમજી ગયો. સરલ શાંત સ્વભાવી શિષ્યને આચાર્યશ્રીની દયા આવી. ક્યાંક એવું ન બની જાય કે જાનૈયાઓ બધા દોડી આવે અને મહારાજને માર પીટ કરી દે. આથી નવ દીક્ષિત શિષ્યે કહ્યું. ગુરૂભ ! હવે તો જલ્દી વિહાર કરીને અહીંથી ભાગવું પડશે. ગુરૂએ કહ્યું—અરે ભાઈ ! હું તો વૃદ્ધ છું, ઓછું દેખાય છે, સાંજ પડા ગઈ છે અને રાત પડી જશે પછી તો મને બિલકુલ જ નહીં દેખાય કેવી રીતે વિહાર કરું ? શિષ્યે કહ્યું— ગુરૂભ ! હવે જો અપવાદનું પણ સેવન કરીને વિહાર નહીં કરીએ તો શાસનની નિંદા થશે, હીલના થશે. અને જાનૈયાઓ બધા અહીં આવી જશે તો અનર્થ થઈ જશે. ગુરૂભએ કહ્યું—સાર, ભાઈ ! હવે તું જ બતાવ કે શું કરીએ ? નવદીક્ષિત શિષ્યે કહ્યું—

ગુરુ ! આપ મારા ખલા પર બેસી જાઓ અને હું જલ્દી-જલ્દી ચાલીશ, આ રીતે અહીંથી દૂર નીકળી જઈશું તો સાડું પડશે. તેમ જ થયું. ગુરુ-શિષ્ય ચાલ્યા જતા હતા, રાત પડી ગઈ હતી. બરાબર ન દેખાવાના કારણે પગ આમ-તેમ વાંકાચૂંકા પડતા હતા. ક્યારેક નાના-મોટા ખાડામાં પણ પડી જતો હતો. તેના કૃણસ્વરૂપ ખલા પર બેઠેલા ગુરુ મહારાજ પણ થોડા આમ-તેમ ખસી જતા હતા તેમને આંચકો આવતો હતો. સ્વભાવથી જ અત્યંત ક્રોધી એવાં ગુરુજી આવા સમયે શિષ્યના માથા પર ડંડા મારતા હતા. તો પણ શિષ્યે (વચ્ચાચું)—કંઈ નહીં, બરાબર છે. આખરે છે તો ગુરુ જ એક બાજુ તો તાબે લોચ કરેલો હતો અને તેના પર ગુરુજીએ ડંડાનો માર માયો...બે.... ચાર ડંડા ખાવાથી લોહી નીકળવા લાગ્યું. ગુરુજી ખલા પર બેઠા હતા, લોહીની ધારા વહેવા લાગી તો પણ ગુરુજી ડંડા મારતા રહ્યા. એય-સીધો ચાલ, દેખતો નથી? આટલા ક્રોધની સામે પણ શિષ્ય ઘણી સમતાની સાથે આત્માને સમજાવતો ગયો અને મનોમંથન કરતો ચિંતનની ધારામાં ચડ્યો. કર્મોની નિર્જરા અદ્ભૂત થવા લાગી. થોડીવારમાં જ ખેર ફાટવાના ઉષાકાળની પહેલાં શુભ અધ્યવસાયની ધારામાં શિષ્યને કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું. હવે તો કોઈ સવાલ જ નથી. જ્ઞાનચક્ષુ પ્રગટ થઈ ગયા હતા. તેથી અંધારામાં આંખો બંધ કરીને ચાલે તો પણ બધું સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યું. સારી રીતે ચાલવા લાગ્યો. ગુરુજીએ કહ્યું—કેમ? ડંડા પડ્યા એટલે સીધો ચાલવા લાગ્યો. હવે કેવો સીધો ચાલે છે? શિષ્ય....ગુરુજી ! હવે તો બધું દેખાય છે. ગુરુજી કહે અરે? અત્યારે તો રાત છે ને કેવી રીતે બધું દેખાય છે? શિષ્યે કહ્યું—ગુરુજી ! આપની કૃપાથી હવે તો આંખ બંધ કરું છું તો પણ દેખાય છે, અને ખુલ્લી રાખું તો પણ દેખાય છે. રાત્રિમાં, અંધારામાં પ્રકાશમાં....બધું સ્પષ્ટ દેખાય છે. આ શબ્દો સાંભળીને ગુરુજીને આશ્ચર્ય થયું. અરે!....ગજબ થઈ ગયો. અરે! બિલો રહે....બિલો રહે. આંખ બંધ રાખે તો પણ અંધારામાં દેખાય છે તો શું તને જ્ઞાન થયું છે? શું તું જ્ઞાનથી જાગે છે કે આંખોથી? શિષ્યે કહ્યું—ગુરુજી ! જ્ઞાનથી જાગે છું. અરે! તો કેવું જ્ઞાન થયું છે? પ્રતિપાતી કે અપ્રતિપાતી? શિષ્યે કહ્યું—ગુરુજી ! આપની કૃપાથી અપ્રતિપાતી અરે....રે ! બિલો રહે...બિલો રહે. મને નીચે ઉતરવા દે, અને આચાર્યશ્રી નીચે

ઊતરીને શિષ્યના ચરણોમાં નમીને ખમાવવા લાગ્યા, પોતાના અપરાધની ક્ષમાયાચના કરવા લાગ્યા. અને તેમની પાસે બેસીને આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહાવતા પશ્ચાતાપની ધારામાં ક્ષપકશ્રેણી શરૂ કરી. આત્માને દ્યાનનો ધારામાં ચડાવ્યો. કર્મોની નિર્જર થવા લાગી. સવારનો સમય થતાં થતાં તો-પોતાના ક્રોધનો પશ્ચાતાપ કરતાં કરતાં આચાર્યશ્રી ચણ્ડકૃદ્રાચાર્યજીને પણ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું.

ધન્ય ધન્ય...જૈન શાસન! કેવા કેવા ક્રોધી પણ કેવલજ્ઞાન પામ્યા? અને લગ્ન માટે જ્ઞાનમાં આવેલા વરરાજાએ પણ કેવી રીતે દીક્ષા લીધી? મજકમાં દીક્ષા લીધી અને એક રાત્રીમાં કેવલજ્ઞાન! કેટિ...કેટિવાર વંદના....આખરે સમતાના સાધકો જ સાધનાના ફળને મેળવે છે. ક્રોધ કષાય તો બધી સાધના ઉપર પાણી ફેરવી દે છે.

ક્રોધે ક્રોડ પૂરવતણુ સંયમ ફળ જાય—

ક્રોધ કષાયથી કેટલું નુકશાન થાય છે? તે જોઈએ, જેવી રીતે ૧ દિવસના તાવમાં પણ છ મહિનાની શક્તિ ખલાસ થઈ જાય છે. તાવ એ તાપ છે અને ક્રોધ પણ તાપ છે, અગ્નિ છે. જેવી રીતે અગ્નિ બધું બાળીને ભસ્મસાત કરી દે છે, જે આવે તે બધું જ સ્વાહા કરી બળ્ય છે તેવી રીતે ક્રોધને પણ અગ્નિની ઉપમા આપી છે.

“આગ ઉઠે જે ઘર થકી તે પહેલું ઘર બાળે.
જળનો જોગ જો નવિ મળે, તો પાસેનું પર જાળે.”

ધારો કે કોઈ ઘરમાં આગ લાગી છે અને જો પાણી ન મળે તો બાગુનું બીજું ઘર પણ બળી જાય. એવી રીતે ક્રોધી-ક્રોધની આગમાં બળી રહ્યો છે અને આવા સમયમાં જો તેને શાંત કરવાવાળું-ઠંડુ કરવાવાળું કોઈ ન મળે તો સંભવ છે કે આગુબાગુના અનેકોને નુકશાન પહોંચાડશે. અંકૌશિક સાપને જો પ્રભુ મહાવીર ન મળ્યા હોત તો તે સાપ ન જાણે બીજા કેટલાઓને નુકશાન પહોંચાડત? અને કેટલાઓને મારી નાખત! પરંતુ મહાવીર પ્રભુ મળી ગયા. તેમણે અંકૌશિકને બુજ્જ-બુજ્જના બે શબ્દોની વાણીરૂપી પાણીથી શાંત-ઠંડો કરી દીધો. અંકૌશિકના ક્રોધની આગ હંમેશને માટે બુઝાઈ ગઈ. તેના આત્માનો નિસ્તાર થઈ ગયો.

ચારિત્ર (દીક્ષા) લઈને વર્ષો સુધી તેનું પાલન કરીને, વર્ષોના ચારિત્ર પર્યાયને ભેગો કરીએ, એ રીતે કરતા રહીએ તો એક કોડ-પૂર્વ વર્ષનો ચારિત્ર પર્યાય કેટલા જન્મોમાં ભેગો થાય ? વિચારો ! થોડો હિસાબ કરો ! જેમ કે દા. ત. આજે અમારું ૮૦-૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય હોય અને તેમાં વીસ વર્ષની આસપાસમાં દીક્ષા લઈએ તો લગભગ ૬૦ અથવા ૮૦ વર્ષનો ચારિત્ર પર્યાય ભેગો થાય. આ રીતે પછી બીજા જન્મમાં, પછી ત્રીજા જન્મમાં, એ રીતે કેટલા જન્મોમાં દીક્ષા લઈએ તો એક કોડ પૂર્વનું ચારિત્ર ભેગું થાય ? જેમ કે તમે એક વર્ષમાં એક લાખ રૂપિયા કમાયા, બીજા વર્ષે બીજા એક લાખ રૂપિયા કમાયા, એ રીતે તમે સો વર્ષ સુધી કમાતા જ રહો. તો એક કરોડ રૂપિયા કમાઈ શકશો. પરંતુ વિચારો આ એક કરોડ રૂપિયા કમાતા સો વર્ષ થયાં. જિંદગી સુધીની મહેનત, લોહીનો પરસેવો અને ફેટલી મહેનત ? આટલું બધું કર્યા પછી જો તમારા ઘરમાં ચોરી થઈ ગઈ, ડાકુઓએ લૂંટ ચલાવી તો એક મિનિટમાં, એક કલાકમાં એક કરોડ રૂપિયા જઈ પણ શકે છે. તમારી પાસેથી જતા રહે છે. ખરાખર એવી રીતે જ ભેઈએ કે એક કરોડ પૂર્વનો ચારિત્ર પર્યાય અનેક જન્મોમાં ભેગો કર્યો હોય અને તેટલો કિંમત ચારિત્ર પર્યાય એક ક્ષણના ક્રોધથી નાશ પામે છે. ક્રોધરૂપી ચોર જો આત્માના ઘરમાં ઘૂસીને આત્મગુણોની ચોરી કરે તો એક ક્ષણમાં ઠાંડીયા ટૂલ કરી દે, બધું પાણી ફેરવી દે. જેવી રીતે એક દિવસના તાવથી ૬ માંહનાની શારીરિક શક્તિ ખલાસ થઈ જાય છે તેવી રીતે આ પરિસ્થિતિ બને છે. કષાય કેટલા પ્રબલ છે ? આ ક્રોધ કષાય કેટલો સશક્ત શક્તિમાન છે ? હવે જો તે કષાયને નહીં જીતીએ, જીવનમાંથી નહીં કાઢીએ તો એ કેટલું નુકશાન કરશે ? એની કોઈ કલ્પના જ નથી. કેટલો ભવ સંસાર બગાડી દેશે ? અનેક શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષો ક્રોધના નુકશાનના વિષયમાં પોતાની કલમ કેવી રીતે ચલાવે છે ? તેના થોડા નમૂના ભેઈએ.

ક્રોધના કારણે કેટલું નુકશાન થાય છે ? ક્રોધ શું કરે છે ?

ક્રોધઃ પરિતાપકરઃ સર્વસ્યોદ્વેગકારકઃ ક્રોધઃ ।

વૈરાનુષંગ્ગ જનકઃ ક્રોધઃ ક્રોધઃ, સુગતિહન્તા ॥

પરિતાપ-સંતાપ-પીડા, દુઃખ, આગની જેમ બળવું.

ક્રોધ સંતાપ કરાવે છે. ચારે બાજુથી બાળે છે, આથી પરિતાપ કરાવે છે. દાહબવર જેવી ક્રોધની સ્થિતિ છે. બધા જીવોને ઉદ્દેગ કરાવનાર ક્રોધ છે. ઘરમાં ક્રોધ કોઈ એક વ્યક્તિ કરે પરંતુ ઉદ્દેગ તો બધાને જ થાય છે. ક્રોધ બધાને ભય ઉત્પન્ન કરાવે છે, વેરની પરંપરા ઊભી કરે છે અને સદ્ગતિનો નાશ કરે છે. સદ્ગતિ અર્થાત્ મોક્ષનો પણ ધાતક ક્રોધ જ છે. શાસ્ત્રોમાં જેઓના નામ આપ્યા છે એવા સુભૂમ ચક્રવર્તી અને પરશુરામ જેઓએ પોતાના ક્રોધના કારણે ધરતી પર હાહાકાર મચાવી દીધા હતા.

“ ધરણી પરશુરામે, ક્રોધે નિઃક્ષત્રી કીર્ધી ” । ધરણી સુભૂમરાયે ક્રોધે નિઃક્ષત્રી કીર્ધી ” પરશુરામે પોતાના પ્રચંડ ક્રોધથી આખી ધરતી ક્ષત્રિય વગરની કરી દીધી અર્થાત્ બધા ક્ષત્રીયોને ખતમ કરી દીધા. સંપૂર્ણ ક્ષત્રિય જાતનો આત્યંતિક વિનાશ કરીને ધરતીને પાણીની જગ્યાએ જાણે લોહીથી ભરી દીધી. અને તેવી રીતે સુભૂમ જેવા ચક્રવર્તીએ આખી ધરતીને નિઃક્ષત્રી પ્રાદક્ષિણ રહિત બનાવી દીધી. સમસ્ત પ્રાદક્ષિણી કંતલ કરીને તેઓને મોતના ઘાટે ઉતારીને લોહીની નદીઓ વહેવડાવી. આવા અધમ મનુષ્યોએ પોતાના વ્યક્તિગત ક્રોધના કારણે અથવા કોઈ એક વ્યક્તિના ક્રોધના નિમિત્તે આખી જાતિનો નાશ કરી દીધો અંતે આટલો ઉગ્ર ક્રોધ કયાં પછી શું તેની સદ્ગતિ સંભવે ? ના ક્યારેય પણ નહીં. ચક્રવર્તી થવા માત્રથી શું થઈ ગયું ? અંતે મરીને સાતમી નરકમાં ગયા. હવે ત્યાં ૩૩ સાગરોપમ જેટલા અસંખ્ય વર્ષોના દીર્ઘકાલ સુધી દુઃખ સહન કરવા સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ જ નથી. માટે ક્રોધના કર્ણ અંજમોને જોઈને આત્માએ તેમાંથી પાછા ફરવું જોઈએ. કષાયોનું મૂળ વિષયાસક્તિ અને વિચારોનો આગ્રહ છે એટલે આત્મા જો વિષયોમાં અનાસક્તિ અને વિચારોનો સાક્ષી ભાવ કેળવે તો અવશ્ય કષાયો ઉપર વિજય મેળવી શકે છે.

ક્રોધો નાશયતે બુદ્ધિમાત્માનં ચ કુલં ધનમ્ ।

ધર્મનાશો ભવેત્ ક્રોપાત્, તસ્માત્ તં પરિવર્જયેત્ ॥

ક્રોધ બુદ્ધિનો નાશ કરે છે. બુદ્ધિ પોતાનો અને કુલ તથા ધનનો પણ નાશ કરે છે. ધર્મનો નાશ પણ ક્રોધથી જ થાય છે. આથી ક્રોધનો

ત્યાગ જ કરવો જોઈએ. આ પ્રલોકમાં કેટલું નુકશાન બતાવ્યું છે ?
 “ કોહો પીઈં પળાસેઈ ” ક્રોધ પ્રીતિ પ્રેમનો નાશ કરે છે. ક્રોધ કોઈના
 પણ ઘરમાં જઈને જીલો રહે છે. પછી તે સાધુ-સંત, શુદ્ધ-શિષ્યની
 વચ્ચે હોય અથવા બાપ-બેટા, મા-બેટી, સાસુ-વહુ અથવા પતિ-પત્નિ
 કોઈની પણ વચમાં આવીને જીલો રહે તો તે સમજી લેવું કે ત્યાં પ્રીતિ-
 પ્રેમના સંબંધને પહેલા તોડે છે ક્રોધ હંમેશ માટે કાતરનું કામ કરે
 છે. એકનું બે કરવા ઘર તોડવું સંબંધ તોડવો વગેરે તેના કાર્યો છે.
 ક્રોધે કોઈપણ સમયે સોયની જેમ સંઘીતું કામ નથી કર્યું. આ તેનો
 સૌથી મોટો દોષ છે. એક દિવસ એવો હતો જ્યારે બે સગા ભાઈઓ
 એક જ થાળીમાં સાથે બેસીને ભોજન કરતા હતા તો પછી શા માટે
 એક દિવસ જુદા થઈને જ રહે છે ? એવા પણ દિવસો આવે છે જ્યારે
 બંને એકબીજાનું સુખ પણ જોવાનું પસંદ નથી કરતા ક્યારેય તો
 જુદાગીભર એકબીજાની સાથે નથી બોલતા. આવું શા માટે થાય છે ?
 સામાન્ય ક્રોધના કારણે બંનેની વચ્ચે કાંઈ બોલાચાલીથી એવી બાજુ
 બગડી કે એકબીજાના શબ્દો કોઈ વખત વર્ષો સુધી મગજમાં ઘૂમે છે.
 ક્રોધ ભયંકર અગ્નિને પેદા કરે છે. કહે છે.

ઉત્પદ્યમાનઃ પ્રથમં યહત્યેવ સ્વમાશ્રયમ્ ।

ક્રોધઃ કૃશાનુવત્ પરચાદન્યં યહતિ વા ન વા ॥

ક્યારે કોઈ પણ નાનું મોટું નિમિત્ત મળતાં જ ક્રોધ ઉત્પન્ન
 થઈને સૌ પ્રથમ તો પોતાના જ આશ્રય સ્થાનને કે જેમાં તે રહે છે
 તેને બાળે છે ક્રોધ આશ્રય સ્થાનરૂપ શરીરમાં રહે છે અને શરીરને જ
 સૌ પ્રથમ બાળે છે. શરીર બળવા લાગે છે અથવા પોતાનું ઘર બળવા
 લાગે છે. પછીથી અગ્નિની જેમ બીજાને બાળે અથવા ન પણ બાળે,
 પરંતુ તે પોતાના આત્માને તો જરૂર બાળે છે. જે સામેની વ્યક્તિ
 ક્ષમાશીલ, સમતાનો સાધક હોય તો તેને નહીં પણ બાળે પરંતુ પોતે
 પોતાને તો અવશ્ય બાળશે જ, પરંતુ ભીના વૃક્ષને તો ઢાવાનળ પણ
 બાળી શકતો નથી. ક્રોધની પ્રચંડ તાકાતને પરિચય તો ત્યારે થાય
 છે કે જ્યારે ૮ વર્ષ ન્યૂન પૂર્વ કોડ વર્ષના દીર્ઘ ચારિત્ર પર્યાય યુક્ત
 સાધકની સાધના પણ રૂમાં લપેટેલી આગની જેમ ક્ષણવારમાં ભસ્મીભૂત

થઈ જાય છે. આવો ક્રોધ અગ્નિ કરતાં પણ વધારે પ્રજ્વલનશીલ છે. અગ્નિ કરતાં પણ તેની સંહાર શક્તિ વધુ તીવ્ર છે.

અતિશય પુણ્યના સંચયથી એકકું કરેલું સમતારૂપી પાણી ક્રોધરૂપી વિષના એક ઘૂંઠના સ્પર્શ માત્રથી પીવા યોગ્ય નથી. રહેતું. જેવી રીતે રસોડામાં ધૂમાડો ચારે બાજુ ફેલાઈને ઘરના રંગને કાળો કરી નાંખે છે તેવી રીતે ક્રોધરૂપી અગ્નિનો ધૂમાડો પણ સજ્જનોના સેંકડો ગુણો પર કાળો ફૂચડો ફેરવી દે છે. અર્થાત્ અનેક ગુણો હોવા છતાં ક્રોધ કરવાનો એક નાનકડો દુર્ગુણ પણ સેંકડો ગુણોને ઢાંકીને ફૂચડો ફેરવી દે છે. કેટલીકવાર અનેક ગુણ સંપન્ન સારા-સારા સજ્જનો, સદ્દલાગી પણ થોડા ક્રોધી સ્વભાવના કારણે યશ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. નોકરીમાંથી છૂટા કરાય છે, ભાગીદારી તૂટી જાય છે અને એટલી હદ સુધી કે ચારિત્ર જેવું કિંમતિ રતન પણ હાથમાંથી ચાલ્યું જાય છે. ક્રોધ કેટલીક વખત ઉચ્ચ સાધકોનો વૈરાગ્યનો પણ હાસ કરીને સંસારમાં ચતનાભિસુખ બનાવે છે. કાર્યસિદ્ધિ હાથવેંતમાં હોવા છતાં પણ ક્ષણિક ક્રોધ તેને હડસેલીને સાધકને સિદ્ધિથી વિમુખ બનાવે છે. સિદ્ધિ હાથ-તાળી આપીને છટકી જાય છે. લક્ષ્મી તમાચો મારીને નાસી જાય છે. આ રીતે સેંકડો દોષ ક્રોધના છે.

ક્રોધથી તપ પાણુ નાશ પામે છે :

हरत्येकदिनेनैव, तेज : षण्मासिकं ज्वर : : ।

क्रोध : पुन : क्षणेनापि, पूर्वं केद्वयार्जितं तपः ॥

એક દિવસનો તાવ તો છ મહિનાની બધી શક્તિનો નાશ કરી નાંખે છે. પરંતુ ક્રોધ તો તેના કરતાં પણ વધારે ઉચ્ચ નુકશાન કરી શકે છે. ક્રોધથી પૂર્વ ક્રોડ વર્ષતું કરાયેલું તપ પણ નિષ્ફળ થઈ જાય છે. તપશ્ચર્યા કરવી કોઈ સહેલી વાત નથી. અસહ્ય ક્ષુધાને સહન કરવી કોઈ રમત નથી ! આવી દુષ્કર અસહ્ય વાત પણ તપસ્વી જીવનમાં આવરી શકે છે. પરંતુ અકસોસની વાત તો એ છે કે આટલી ક્ષુધાને સહન કરવાવાળો તપસ્વી પણ ક્રોધના બે શબ્દો સહન કરી શકતો નથી, અને કોઈના પ્રતિકૂળ શબ્દો સાંભળતાં જ બાજુ બગડી જાય છે, અને સમસ્ત તપશ્ચર્યા પર પાણી ફરી વળે છે. એટલું જ નહીં, પરંતુ તપસ્વી

જ્યારે ક્રોધ કરે છે ત્યારે મહાઅનર્થોનું સર્જન કરે છે. દ્વૈપાયન ઋષિનું દ્રષ્ટાન્ત આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. દ્વૈપાયન ઋષિ પર્વતની ગુફામાં તપશ્ચર્યા કરતાં ધ્યાનમાં મગ્ન હતા. આવી સાધનામાં શાંખન પ્રદ્યુમ્ને દાઙ્ગના નશામાં તેમની મજાક મસ્કરી કરી, તેમને સતાવ્યા. આથી ઋષિ ક્રોધે ભરાયા. ગુસ્સે ભરાયા અને ક્રોધનું પરિણામ એ આવ્યું કે દ્વૈપાયન ઋષિ સ્વયં ક્રોધાગ્નિમાં પોતાની જાતને બાળતાં છતાં સમગ્ર દ્વારિકા નગરીને બાળી નાંખી. પ્રજા સહિત સંપૂર્ણ દ્વારિકા નગરી બળી અને ભસ્મ થઈ ગઈ. એટલું જ નહીં, પણ સમસ્ત ચાદવકુળનો આત્યંતિક નાશ કર્યો. જગતમાં ક્રોધની કોઈ સીમા જ નથી. જગતમાં ઘણા પ્રકારના ક્રોધાન્ધ છે. કે જન્માન્ધ, ધનાન્ધ, મહાન્ધ, કામાન્ધ વગેરે, તેમાં ક્રોધાન્ધની જગતમાં પણ એક પ્રકારના અંધ તરીકેની ગણતરી કરવામાં આવી છે. કેમ કે ક્રોધી માણસ પણ આંધળાની જેમ આગળ-પાછળનું કંઈ જોઈ નથી શકતો અને તે (વચાર, વિનય, વિવેક અને દ્રષ્ટિ વગરનો) બની જાય છે. માણસે તપમાં ક્રોધ ન કરવો. જોઈએ અને ક્રોધના આવેશમાં આવીને તપ ન કરવો જોઈએ. કેમકે બન્ને નિષ્ફળ જાય છે આખરે ક્રોધાદિ કષાયો દ્વારા જે કર્મો બાંધ્યા છે તેના ક્ષય માટે તો તપ કરાય છે અને પછી જો તપ કરીને પણ ક્રોધ જ કરીએ તો બીજા નવા કર્મોનો બંધ થાય છે. જેવી રીતે દૂધને ઉકાળવાથી પાણી બની જાય છે અને દૂધ બહુ થાય છે અને ફરી પાછું પાણી નાંખીએ તો દૂધ પાતળું થઈ જાય છે અને ફરી ઉકાળવું પડે છે એમ ફરી પાણી ફરી દૂધ, એ રીતે વારંવાર ક્રમ ચાલ્યા જ કરે તો શું ફાયદો? આ તો મૂર્ખતાનું પ્રદર્શન કહેવાય એવી રીતે ક્રોધ કરીને નાખુશ થઈને નારાજ બનીને ગુસ્સાના આવેગમાં તપ કરે અને ફરી પાછો તપમાં ક્રોધ કરે એ રીતે ફરી તપ ફરી ક્રોધ આનો તો અંત જ ક્યાં આવે? તપસ્વી પણ ક્રોધ કરીને બધું જોઈ નાંખે છે.

તપ કરીને વૈરનું નિયાણું-

“ક્રોધો વૈરસ્ય કારણમ” કોઈક વાર જો ક્રોધને શાંત કરવામાં ન આવે તો ક્રોધ વેરની પરંપરાને વધારે છે. આ વેરની પરંપરાનું જો કોઈ કારણ હોય તો તે ક્રોધ જ છે. અગ્નિશમા તાપસ માસક્ષમણના પારણે માસક્ષમણ કરતા હતાં પરંતુ ત્રણ વાર સંજોગોવશાત પારણું

ન થવાના કારણે ભયંકર ગુસ્સો આવ્યો, અને તે ગુસ્સો વધતો જ રહ્યો, ક્ષમાભાવ જાત્રત ન થયો અને ગુણસેન માટે એવી દ્રેષની ગાંઠ બાંધે છે કે જન્મોજન્મ....તેનો નાશ કરવાવાળો હું જ થાઉં એવું ઘોર નિયાણું કરીને તપને ઘોઈ નાખે છે, વેચી નાંખે છે અને જન્મ પણ બગાડે છે, પછીના ભવોમાં ગુણસેનના આત્માનો વારંવાર મારવાનું ઘોર પાપ કરીને ઘણીવાર નરકમાં જાય છે અને સંસાર બગાડે છે.

તેવી રીતે કમઠે પોતાના જ સગા નાના ભાઈ મરૂભૂતિ પર ભયંકર ક્રોધ કરીને પથ્થર ઉપાડીને માથા પર ફેંક્યો અને માથું ફેંડી નાખ્યું. અને ઘોર નિયાણું કર્યું કે- જન્મ....જન્મ....આનો મારનાર હું જ બનું! તેમ જ થયું દસ-દસ ભવો સુધી વેરની પરંપરા ચાલી અને બધા ભવમાં કમઠ મરૂભૂતિના આત્માને મારતો જ રહ્યો અને મારીને મહાપાપ ઉપાજન કરી ને વારંવાર નરકમાં ગયો અંતમાં મરૂભૂતિ દસમા ભવમાં પાર્શ્વનાથ બનીને મોક્ષમાં ગયા અને કમઠ આજે પણ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે.

વિશ્વભૂતિ રાજકુમાર જો કે ભગવાન મહાવીરનો જ જીવ છે. તે ૧૬ માં ભવમાં....માસક્ષમણ્ણી તપશ્ચર્યા કરીને વિશાખાનંદી પર ક્રોધ કરે છે અને નિયાણું કરે છે કે- “હવે પછીના જન્મમાં પણ તેને મારનાર હું બનું.” છેવટે તેમ જ બન્યું અને ૧૮ માં જન્મમાં ત્રિપુઠ વાસુદેવ બનીને અંતે સિંહને ફાંડી નાંખ્યો, કેટલાક કર્મો બાંધીને—૧૯ મા જન્મમાં તે સાતમી નરકમાં ગયા. ક્રોધ એક મિનિટનો, એક ક્ષણનો... અને સબ કેટલા વર્ષોની! કેટલા જન્મોની? વિચારો! આવા ક્રોધથી કાયદો શું?

તપશ્ચર્યામાં ક્રોધનું પરિણામ અને સમતાનું ફળ-

કુરગડુ મુનિ શારીરિક અશક્તિના કારણે તપ કરી શક્તાં ન હતા અને થોડો પણ આહાર મળી જાય તો તેટલામાં તે સંતોષ માનીને ચક્ષાવી લેતા હતા. જો કે તેમને આહારની લોહપતા ન હતી પરંતુ ક્ષુધાવેદનીય કર્મના તીવ્ર ઉદયે તેમને અવશ્ય આહાર લેવો જ પડતો. કુર અને ગડુ ચોખા અને કોઈ એવા વિશેષ ખાદ્ય પદાર્થના કારણે કુરગડુ એવું નામ પડ્યું હતું. સાથે રહેવાવાળા બીજા મુનિઓ

માસક્ષમણ્ણની તપશ્ચર્યા કરતા હતા. પરંતુ સાથે કષાયની માત્રા પણ ઘણી હતી. આ કુરગડુ મુનિ હંમેશા ગોચરીએ જતા હતા અને આવીને તપસ્વી મુનિઓને ખતાવતા હતા. આહાર ભેતાં જ તપસ્વી મુનિઓને ઘણો ગુસ્સો આવતો હતો અને ધમકાવતા હતા—અરે! રોજ.... રોજ શું ખા.... ખા.... કરો છે? અનાજના કીડા! ખાવામાં જ રહી જશો. આટલા શબ્દો સાંભળવા છતાં પણ ખૂબ સમતાપૂર્વક રહેતા કુરગડુ મુનિ કઠોર તપસ્વી મુનિઓને વંદના કરતાં અનુભાવના કરતા હતાં. અને પોતામાં તપનું સાર્થક ન હોવાના કારણે પશ્ચાતાપ સાથે બાર-બાર જેટલાં આંસુ પાડતાં હતાં.

એકવાર તો તેઓ તપસ્વી મુનિઓને ગોચરી (આહાર-પાણી) ખતાવવા ગયા— તો તેઓને એટલો ક્રોધ આવ્યો કે તેઓ તેના પાત્રમાં થૂંક્યા તો પણ સમતાના સાધક મુનિ તે આહારને લઈને અંદર એકાંતમાં ગયા અને આત્માને સમભવતા વાપરવા બેઠા. હે જીવ! તું આજે ધન્ય બની ગયો છે. કૃતાર્થ—કૃતપુણ્ય બની ગયો છે. તપસ્વી મુનિઓની લબ્ધિ જ્ઞાને આજે પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે. હે પ્રભુ! મારો પણ તપનો અંતરાય કર્મ તૂટે આ ભાવનાથી તપસ્વીઓ મુનિઓનો થૂંકેલો કફનો પહેલો કેળીયો મોઢામાં મૂક્યો કે ક્ષપકશ્રેણીમાં પશ્ચાતાપની ધારામાં ચડેલા કુરગડુ મુનિએ ધાતીકર્મોના ક્ષય કર્યો.... અને અનંત કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું. સર્વજ કેવલી બન્યા. દેવ— દેવીઓ આવ્યા આવા સમયે દેવ—દેવીઓને અંદર કુરગડુ મુનિ પાસે જતાં ભેઈને આશ્ચર્ય થયું! આકોશ પણ થયો, અરે! માસક્ષમણ્ણના તપસ્વી તો અમે છીએ અને આ દેવ—દેવીઓ તો રોજ ખાવાવાળાની પાસે કેમ જાય છે? અંતે દેવ—દેવીઓએ કહ્યું—કેવલી મહારાજની આશાતના ન કરો! સમતા રાખો!.... આ શબ્દોએ માસક્ષમણ્ણના તપસ્વીઓના આત્માને જાગૃત કરી દીધો અને તે તપસ્વી મુનિઓ કેવલી મુનિ પાસે ક્ષમા માંગવા લાગ્યા પોતે કરેલા કોધના અપરાધને ખમાવવા લાગ્યા.... તેઓ પણ પશ્ચાતાપની ધારામાં ચઢ્યા અને અંતે તેઓને પણ કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું કેવલી બન્યા. છેવટે ક્ષમા-સમતા વગર તો આત્માના ઉદ્ધારનો કોઈ વિકલ્પ જ નથી. તે જ દિશા પકડવી પડે છે ઘણા સમય પછી જીવન બંગારીને પણ છેવટે ક્ષમા સમતાને અપનાવવા

પડે છે. તો પછી શા માટે આજે જ ન અપનાવીએ? કીચડમાં પગ ખરાબ કર્યા પછી પગ ધોવા તેની અપેક્ષાએ તો પહેલેથી જ પગ ધોઈએ તો થોડા પાણીથી જ કામ થઈ જાય. આમ કરવાથી પગ ધોવામાં થોડો સમય જાય છે જ્યારે કાઠવમાં બગાડયા પછી ધોવાથી તો વધારે તકલીફ પડે છે.

ક્રોધી નિર્દય-કૂર બનતો જાય છે :-

જેવી રીતે એક વ્યસની મનુષ્ય એક દિવસ દારૂ પીએ છે અને પછી દરરોજ થોડો થોડો પીવાથી ટેવ પડી જાય છે તેવી રીતે ક્રોધાદિ કષાય પણ વારંવાર કરવાથી ટેવ પડી જાય છે. પછી મનુષ્ય ક્રોધનો વ્યસની બની જાય છે. સ્વાભાવમાં એવું ચીડિયાપણુ આવી જાય છે - કે સીધી-સાઠી વાત પણ ક્રોધની અદાથી કરે છે. સામાન્ય વાત પણ ક્રોધના ચહેરાથી કરે છે. કેમ કે માનસિક વૃત્તિમાં તામસિ-પણાતું પ્રમાણ ઘણું વધારે હોય છે. તે અત્યંત તેજ મરચા, કડક આ અને અત્યંત જલદ ઉષ્ણ પદાર્થોતું જ સેવન કરતો હોય છે. એનાથી પણ તેની માનસિક વૃત્તિ તામસિ બની જાય છે, એના શબ્દોમાં વેધકતા આવે છે. તલવાર જેવી ધારદાર ભાષા બોલવા લાગે છે જે સાંભળતાં જ સાંભળવાવાળાના કલેજના ટુકડા થઈ જાય, જેવી રીતે વારંવાર દારૂ પીનાર શરબી નશામાં જ રહે છે, નશામાં જ બોલે છે. અને ચાલે તો પણ લથડીયા ખાતો-ખાતો નશામાં જ ચાલે છે. તેવી રીતે તીવ્ર ક્રોધી-ક્રોધના આવશેમાં જ લાંબો સમય સુધી રહે છે. જો કે ક્રોધ કરતાં બંધ પણ થઈ ગયા હોઈએ.—જેના પર ક્રોધ કરતા હતા તે મનુષ્ય પણ જતો રહ્યો છે તો પણ મન વિચારોના પ્રવાહમાં ક્રોધની માત્રાને વધારતો જ રહે છે. જ્યારે આવી અવસ્થામાં ક્રોધની હેશ્યા અત્યંત કૂર બની જાય છે ત્યારે તે કૂર કૃષ્ણ હેશ્યા મરવું-મારવું ના વિચારો પર પહોંચી જાય છે. ક્રોધની અંધશામાં કંઈપણ ખબર પડતી નથી. વિચાર શક્તિ અને બુદ્ધિ, તથા વિવેકશક્તિ કુંઠીત થઈ જાય છે. તેના પરિણામસ્વરૂપ હાથમાં જે કોઈ શસ્ત્ર વગેરે આવે તેનાથી પ્રહાર કરીને, આક્રમણ કરીને સામે રહેલાને મારી પણ નાંખે છે, ખૂન કરી નાંખે છે. આ ક્રોધની અંતિમ અવસ્થા છે. દારૂડીયાનો નશો ઉતર્યા પછી તેને કંઈક સારા-ખરાબનો વિચાર આવે છે. તેવી રીતે ક્રોધીનો

આવેશ શાંત થયા પછી પોતે કરેલા ખરાબ કાર્યો પર અને અશુભ શબ્દો પર વિચાર આવે છે. પછી અફસોસ થતો હોય છે કે અરે.... રે.....! મેં આ શું કર્યું? અરે....રે! આ શું થઈ ગયું! કેટલીક વાર ક્રોધી માણસો ક્રોધમાં બેટાને (પુત્રને) ઉપરથી ફેંકી દે છે. ગુસ્સાની અંદર તો પત્નીને સળગાવી દે છે. કોઈનું જૂન પણ કરી નાંખે છે. ક્યારેક-ક્યારેક સગા-સંબંધી સાથે વ્યાપારમાં પણ પોતાના આહક વગેરેને પણ કયાંય પણ—એવું ખરાબ કામ કરી બેસે અને તેના પરિણામ રૂપે જિંદગી સુધી તેને દુઃખી થવું પડે છે. ક્રોધ તો એકાદ-બે મિનિટ એકાદ-બે કલાક અથવા એકાદ-બે દિવસ સુધી હોય છે. ...ક્રોધના આવેશમાં વગર વિચારે કંઈક કરી બેસે અને બ્યારે પકડાઈ જાય છે અથવા જૂનના આરોપસર પકડાઈ જાય અથવા એવા કોઈ ગુનાના કારણે પકડાઈ જવાથી વર્ષોની સજા, જિંદગી સુધીની કાળા પાણીની સજા થાય છે ત્યારે માથું પછાડી પછાડીને રહેવું પડે છે. આથી પહેલેથી સમજીને ચાલે તો લાભ જ છે. ક્રોધ વધારતા રહેવાની ટેવ સર્વથા હિતાવહ નથી. એકાંતે નુકશાનકારક છે. ક્રોધ કરતા રહેવાથી સ્વભાવમાં નિર્દયતા-ક્રૂરતા આવે છે. માનવીનું મન નિર્દય-ક્રૂર બનતું જાય છે. પછી તે બીજાનો ઘાત કરનાર હિંસક બનતો જાય છે.

ક્રોધ પર જમાનાની અસર :-

આજથી સો વર્ષ પહેલા, કોઈક તો પચાસ વર્ષ પહેલાંની વાત કરતા કહે છે કે અમારા બાપ-દાદાના સમયમાં લોકો એટલા સરળ અને શાંત પ્રકૃતિના હતાં કે...થોડી-નાની વાતમાં પણ ક્ષમા માંગતા હતા. તેમના પગ પકડીને-હાથ બેડીને માફી માંગતા હતા. અરે! ભાઈ મારી બૂલ થઈ ગઈ. મારો પગ તમને લાગી ગયો. આ રીતે ઘણા સભ્યતાનો સમય હતો, ઘણી સમતા શાંતિનો સમય હતો લોકો પાપ-ભીડ અને ઘણા ધર્મશ્રદ્ધાળુ હતા. પાપનો ડર હતો. આહાર વગેરે પણ એટલો વધારે તામસિ ન હતો. સાત્વિકતા ઘણી હતી. આથી સત્વશાળી મનુષ્યો ખાવા-પીવામાં પણ સાત્વિકતાનો ખ્યાલ રાખતા હતા. હવે જમાનો બદલાઈ ગયો છે જીવનમાંથી ખાવા-પીવામાંથી સાત્વિકતા નાશ પામી રહી છે. સિનેમા, નાટક, ટી. વી. વગેરેએ

તમારા મગજ ઉપર કામુકતા અને તામસિપણાની પકડ જમાવી દીધી છે. તેના પરિણામ સ્વરૂપ ઉપરથી દેખાવો તો એવો વધારી દીધો છે કે જાણે આજનો રાજા આ જ છે ! પરંતુ ભલકાદાર કપડાં અને કૃત્રિમ સૌંદર્યના સાધનો વગેરેથી શું મનુષ્યોમાં સમતા વગેરે ગુણો થોડા આવશે ? ભૂતકાળનો જ તે જમાનો વ્યતીત થઈ ગયો કે જ્યારે ગુણોને પ્રધાનતા આપવામાં આવતી હતી, ગુણો જ જોવાતા હતા અને આજે ગુણો નથી જોવાતા પરંતુ ચામડાનું રૂપ, પૈસા, ભલકો અને ઠાંઠાઈ જોવાય છે. બધું જ પૈસાની માપદંડ માપવામાં આવે છે. આથી આજના આ સમયમાં ભલે તમે કહો કે મનુષ્ય ઘણા સુખી બન્યો છે, પૈસા ઘણા વધી ગયા છે, વિજ્ઞાનયુગની સાધન-સામગ્રીઓ ઘણી વધી છે, સુખના સાધનો આજે ઘણા વધ્યા છે. પરંતુ માફ કરજો ! બધું વધવા છતાંપણ હું કહું છું કે....સહનશીલતાનું પ્રમાણ ઘટી ગયું છે. ગુણોનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે, સાત્વિકતા તો પૂર્ણતાને કિનારે પહોંચી ગઈ છે. ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા વગેરે ભાવો ઓછા થઈ ગયા છે. પાપમીડતા ધર્મશ્રદ્ધાનું ધોરણ ઘણું નીચે આવી ગયું છે. અપરાધ વધતા ગયા છે, તામસિપણ વધી ગયું છે. આ રીતે અનેક દૂષણો વધ્યાં છે. કેવો સમય આવ્યો છે ? કે આજે સામાન્ય વાતમાં લોકો ખૂન કરી નાંખે છે. દસ પૈસા માટે ખૂન ! બે શબ્દો સહન ન થયા કે આત્મહત્યા ! આ રીતે ચારેબાજુથી વિચાર કરવા છતાં પણ આ જમાનામાં ગુણોની અપેક્ષાએ દોષો જ વધારે દેખાય છે. આજે ક્રોધાદિ કષાયો પણ લોકોમાં વધારે જોવા મળે છે. સમતા-ક્ષમા તો નામ માત્ર જ રહી છે.

કોધાદિ ચારે કથાયોના ચાર લેહ અને તેનું ફળ-સ્વરૂપ :-

સમય મર્યાદા→	અનંતાનુબંધી	અપ્રત્યાખ્યાનીય	પ્રત્યાખ્યાનીય	સંબંધન
ગતિ બંધ→	આજીવન	૧ વર્ષ	૪ માસ	૧૫ દિવસ
ગુણ ઘાટ→	નરક ગતિ બંધક	તિર્યંચ ગતિ બંધક	મનુષ્ય ગતિ બંધક	દેવગતિ બંધક
પ્રતિક્રમણ→	સમ્યક્ત્વ ગુણનાશક	દેશાવરતિ ગુણરોધક	સર્વવરતિ ગુણરોધક	વીતરાગના ગુણરોધક
કોધની ઉપમા→	X	સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ	આતુર્ભાસિક પ્રતિક્રમણ	પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ
	પર્વતની રેખા	ધરતીમાં પડેલી તડ	રેતીમાં પડેલી રેખા	પ્રાણીમાં પડેલી રેખા.

યાગશાસ્ત્રના શ્લોકોમાં અને આ કોઠામાં કોધાદિ કથાયોના મુખ્ય ચાર એકોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. કોધ-માન-આયા-હીભ એ ચારે કથાયોના ચાર-ચાર લેહ એ સીતે ૧૬ લેહ થાય છે. (૧) અનંતાનુબંધી, (૨) અપ્રત્યાખ્યાનીય, (૩) પ્રત્યાખ્યાનીય, (૪) સંબંધન અહીં કોધનો વિષય ચાહી રહ્યો છે. આથી મુખ્યરૂપે કોધના વિષયમાં વિચાર કરીએ.

કોધના ચાર ભેદોનું સ્વરૂપ :-

સ્યુઃ કષાયાઃ ક્રોધ-માન-માયા-લોભાઃ શરીરીણામ્ ।
 ચતુર્વિધાસ્તે પ્રત્યેકં, ભેદૈઃ સંજ્વલનાદિભિઃ ॥
 પક્ષં સંજ્વલનઃ પ્રત્યાખ્યાનો માસચતુષ્ટયમ્ ॥
 અપ્રત્યાખ્યાનકો વર્ષં જન્માનન્તાનુબન્ધકઃ ॥
 વીતરાગ-યતિ-શ્રાદ્ધ-સમ્યગ્ દ્રષ્ટિત્વ ઘાતકાઃ ।
 તે દેવત્વ-મનુષ્યત્વ-તિર્યક્ત્વ-નરકપ્રદાઃ ॥

અનંતાનુબંધી ક્રોધ:-

જેનો જલ્દી અંત નથી એવો ક્રોધ તે અનંતાનુબંધી ક્રોધ કહેવાય છે. તે આજીવન રહે છે અને પછી જન્મ-જન્માન્તરોમાં પણ રહે છે. અનંતાનુબંધી ક્રમં બાંધવાવાળો કષાય મિથ્યાત્વ સાથે હોવાના કારણે અનંત ભવો સુધી પરંપરા ચાલે છે. કોઈપણ (નમિત્તથી એકવાર ક્રોધ કષાય ઉત્પન્ન થયો અને પછી અટક્યો જ નહીં તે જન્મ સુધી રહે-અને વૈરની પરંપરા ઊભી કરીને પછીના જન્મોમાં પણ સાથે આવે તો તે અનંતાનુબંધી ક્રોધ કષાય કહેવાય છે. તેના ફળરૂપે નરકગાંત મળે છે. આ સમ્યક્ત્વ ગુણનો ઘાત કરનાર છે. અવરોધક છે. જ્યાં સુધી આ અનંતાનુબંધી ક્રોધ આત્મામાં સત્તામાં પડ્યો હોય ત્યાં સુધી દેવ-ગુરુ-ધર્મ-તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા નથી થતી, સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ન થાય. આવા કષાયને માટે કોઈ જ પ્રતિકંભણ નથી. આવા કષાયવાળો માણસ ક્યારેય ક્ષમા નથી માંગતો. દ્રષ્ટાન્ત ચિત્રમાં તેની ઉપમા બતાવી છે કે પર્વતની વચ્ચે તડ પડી જાય તેવો છે. કોઈ ભૂકંપના કારણે પર્વતમાં પડેલી તડ-રેખા, ક્યારેય, હજારો વર્ષો પછી પણ પુરાતી નથી. એવો આ અનંતાનુબંધી ક્રોધ કષાય છે, જે જિંદગી સુધી ક્ષમા નથી માંગતો. એકરૂપે નથી થતો અને પછીના જન્મોમાં પણ વૈરની પરંપરા ચાલે છે. જેમ કે કમઠ, અગ્નિશર્માનો ક્રોધ આ પ્રકારનો હતો.

(૨) અપ્રત્યાખ્યાનીય :-

એક વર્ષ સુધી રહેવાવાળા ક્રોધને અપ્રત્યાખ્યાનીય ક્રોધ કહેવાય છે. આ પણ સારો નથી. છતાં પણ તેની એક વર્ષની મર્યાદા

છે. તેના નાશને માટે—એક વર્ષને અંતે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ રાખ્યું છે. સાંવત્સર—અર્થાત્ વર્ષ. વર્ષના અંતે સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરીને પરસ્પર ક્ષમાપના (મિચ્છામિ દુક્કંડ) આપીને આ કષાયનો અંત લાવી શકાય છે, પૂર્ણાહૂત થાય છે અને જે વર્ષને અંતે પણ ક્ષમાપના ના કરે તો આ કષાય તિર્યચ એટલે પશુ-પક્ષીની ગતિમાં લઈ જાય છે. આ ક્રોધ દેશવિરતિ શ્રાવકપણું આવવા દેતો નથી. તેને આવતા રોકે છે. આ ક્રોધને જમીનમાં પડેલી તડની ઉપમા આપવામાં આવી છે. હજી ચલાવવાથી જમીન જે ફાટી જાય છે. તે ક્યારે એક થાય? વર્ષમાં એકવાર જ્યારે વરસાદ આવશે ત્યારે પાણીથી એક થઈ જશે. અર્થાત્ આ કષાય વર્ષમાં એકવાર તો શાંત થઈ જ જાય છે.

(૩) પ્રત્યાખ્યાનીય

ચાર મહિના સુધી રહેવાના સ્વભાવવાળો ક્રોધ કષાય પ્રત્યાખ્યાનીય કહેવાય છે. જેવી રીતે છોકરાઓ સમુદ્રના કિનારે અથવા ક્યાંક રેતીમાં આંગળીથી રેખા પાડીને કંઈક ચિત્રો વગેરે બનાવીને રમે છે. તે રેખા પછી ભલેને ગમે તેટલી જાંડી કેમ ન હોય? તો પણ સમુદ્રની એક લહેર આવતાં જ તે પૂરાઈ જાય છે. પવનનું એક જ આપટું રેખાને મીટાવી દેશે. ધૂળની ભેદ રેખા પૂરાઈ જશે તેવો જ આ ક્રોધ છે. આ ચાર મહિનાના સમયની મર્યાદાવાળો છે. તેનો નાશ કરવા માટે ચૌમાસી (ચાતુર્માસિક) પ્રતિક્રમણની વ્યવસ્થા છે. અને જે તે પણ ન કરીએ તો આ ક્રોધ અપ્રત્યાખ્યાનીયમાં ફેરવાઈ જાય છે. અહીં સુધી મનુષ્ય ગતિ સુલભ છે. આ કષાય ચારિત્ર ગુણનો ઘાત કરે છે. સર્વવિરતિ—સાધુપણને પ્રાપ્ત નથી કરવા દેતો તેને રોકે છે. આત્મા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે નથી જઈ શકતો.

(૪) સંજવલન ક્રોધ કષાય

સૌથી ઓછા સમયની મર્યાદાવાળો આ છેલ્લો ચોથો ભેદ છે. આ કષાયની ઉત્કૃષ્ટ સમય મર્યાદા માત્ર પંદર દિવસની છે અને ઓછામાં ઓછી ક્ષણ માત્રની છે. જેવી રીતે કોઈ માણસ લાકડીથી પાણીમાં રેખા પાડે છે. એવું ચિત્ર બનાવીએ તો તે કેવી રીતે બને? એક બાજુથી રેખા પાડતા જાવ અને બીજી બાજુથી પાણી ફરી મળતું જ

જા્ય તેના જેવો સંજવલન કષાય છે. એક ક્ષણમાં ક્રોધ આવ્યો ખરો.... પરંતુ એકાદ બે મિનિટમાં ક્ષમા માંગીને પશ્ચાતાપથી શુદ્ધિ પણ કરી લીધી. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષીને ક્રોધ આવ્યો ખરો પણ એક ક્ષણમાં જ મનના વિચારો બદલાઈ ગયા-તેથી નરકમાં જતાં બચી ગયા અને કર્મો અપાવીને કેવલજ્ઞાન સુધી પહોંચી ગયા તો પણ લાંબા સમયની મર્યાદા ૧૫ દિવસની રાખી છે, પાક્ષિક (પંદર) દિવસને અંતે પણ પ્રતિકેમણ કરવાથી ક્ષમાપનાથી આ કષાય દૂર થઈ જાય છે. અહીં સુધી દેવગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ કષાય વીતરાગતા યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્તિમાં બાધક બને છે. પણ આછો-પાતળો ક્રોધને સાપની ઉપમા

આપી છે. ચિત્રમાં ઉપર સાપનું ચિત્ર બતાવ્યું છે. ક્રોધને સાપની ઉપમા આપી છે. સાપ પોતાની ક્ષણ ચઢાવીને ગુસ્સાથી ડંખે છે. તેમાં ઝેર છે. ઝેરની અસરથી મનુષ્ય મરી જાય છે. વિચારો! સાપના શરીરમાં તો માત્ર ઢાંતની દાઢાની નીચે જ ઝેરની થેલી છે. આ જાણીને મદારી ઝેરની થેલી કાઢીને ફેંકી દે છે. પછી ભલે તમે સાપને ગળામાં લઈ ને

કરો તો પણ કંઈ વાંધો નહિ. તેવી રીતે મનુષ્યના શરીરમાં ઝેર છે ? ના, કોઈ ઝેરની થેલી છે ? ના, તો પણ તમે સાંભળ્યું હશે કે આફ્રિકામાં એક છોકરો સાપને કરડે છે અને સાપ-મરી જાય છે. ઘણા આશ્ચર્યની વાત છે! સાપ કરડે અને છોકરો મરી જાય તો તેમાં આશ્ચર્ય નથી પરંતુ છોકરો કરડે અને સાપ મરી જાય એ તો કેટલું મોટું આશ્ચર્ય ? મનુષ્યના શરીરમાં ક્રોધ એ જ ઝેર છે. સાપ કરડે તો મનુષ્ય મરી જાય. પરંતુ મનુષ્ય માત્ર જ શબ્દ બોલે તો પણ સામે રહેલો મનુષ્ય મરી જાય. આવા અનેક પ્રસંગો સંસારમાં બને છે. ક્રોધ વિષ રૂપ છે. ક્રોધના આવેશમાં નીકળતા શબ્દો વિષની જેમ અસર પહોંચાડે છે. ત્રીન ક્રોધ કષાયની ગતિના કારણે નરકમાં ન પણ જાવ તો પણ પશુ, પક્ષી, સાપ, સિંહ વગેરેના જન્મો થાય છે.

ક્રોધ કષાયની ઉત્પત્તિના નિમિત્ત કારણો

આખો સંસાર સેંકડો નિમિત્તોથી ભરેલો પડ્યો છે. ડગલે-પગલે ક્રોધ થઈ શકે એવા નિમિત્તો પડેલા છે. કોઈને પણ બ્યારે ક્રોધ આવે છે ત્યારે કોઈ ને કોઈ નિમિત્ત કારણ બને છે. અને વગર નિમિત્તો તો માનસિક ક્રોધ, વૈચારિક ક્રોધ સ્વપ્ન ક્રોધ વગેરે રહે છે. કેટલાકને મોટાઈમાં માન-સત્તાના ક્ષેત્રમાં અપમાન થવાથી ક્રોધ આવે છે. કોઈને કામ વાસનાની અતૃપ્ત ઈચ્છાના કારણે ક્રોધ આવે છે, કોઈને પોતાની ધારણાનુસાર ઈચ્છાનુસાર, કાર્ય ન થાય ત્યારે ક્રોધ આવે છે. ગાળો આપવી વગેરેના કારણે પણ ક્રોધ જાગૃત થાય છે. અનિષ્ટ અનિચ્છનીય અપ્રિય સંયોગ વિયોગના નિમિત્તો ક્રોધ જાગૃત થાય છે. માનસિક અવસ્થાના કારણે ક્રોધ ભડકે છે. શારીરિક અશક્તિ અને માનસિક અવસ્થાતામાં મનુષ્યોને જલદી ક્રોધ આવે છે. વારંવાર વાતવાતમાં ક્રોધ આવી જાય છે. પછી સ્વભાવ ચીડિયો થઈ જાય છે. આવા ચીડિયાપણાનો સ્વભાવ પણ વારંવાર ક્રોધને ઉત્પન્ન કરે છે. માનસિક ખેંચાણની વ્યગ્ર સ્થિતિમાં પણ ક્રોધની સંભાવના જલદી વધે છે. મહાભારતમાં કહ્યું છે. “ક્રોધાત્ ભવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્ સ્મૃતિભ્રમઃ । સ્મૃતિ વિભ્રમાત્ બુદ્ધિનાશઃ બુદ્ધિનાશાત્ પ્રણયતિ” ક્રોધથી સંમોહ, સંમોહથી સ્મૃતિનો ભ્રમ અને એનાથી બુદ્ધિનો નાશ પણ થાય છે.

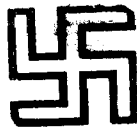
ક્રોધ કપાયને કેવી રીતે જીતીએ ?

સમતાની એક માત્ર સાધના જ ક્રોધને જીતવામાં સમર્થ છે. “उवसमेण हृणे क्रोहं” ક્ષમાથી (ઉપશાન્ત) સમભાવથી ક્રોધ જીતી શકાય છે. દમદંત મુનિજંગલમાં કાઉસગ્ગ ધ્યાનમાં ઊભા હતા.... કૌરવોએ આવીને ગાળો આપી-પથ્થર-ટેકાં માર્યા-પ્રહારો કર્યા અને પાંડવોએ સ્તુતિ કરી તો પણ મુનિ શાંત રહ્યા. આત્માને સમજાવી લીધો હે જીવ ! આ ગાળોથી તારુ કંઈપણ બગડવાનું નથી, આપે છે. આપના દે-અમારે તો એવું જ વિચારવું જોઈએ દ્વંદ્વુદ્વંદ્વુ ગાલીર્ગાલિમન્તો ભવન્તો, वय-मिह तदभावाद् गालिदानेऽसर्थाः जगति विदितमेतद्दीयते विद्यमानं न तु शशकविषाणं कोऽपि कस्नै ददाति ।

તમારે જેટલી ગાળો આપવી હોય તેટલી આપો- આપો ! કેમ કે તમે ગાળવાળા છો. ગાળો આપવામાં સમર્થ છો. હું તો ગાળો આપવામાં અસમર્થ છું હા બરાબર કહ્યું છે-જેની પાસે જે હોય છે તેઓ તે આપે છે. ન હોય તો ક્યાંથી આપે ? સસલાની પાસે શિંગડા નથી તો ક્યાંથી આપે ? એવી રીતે ગાળો સાંભળીને મનને સમજાવી લેવું જોઈએ. સહન-શીલતા વધારવી જોઈએ. જગતમાં સર્વ જીવો કર્મધીન છે, કર્મગ્રસ્ત છે. તેણે ગાળ આપી છે તો તેને જ કર્મબંધ થશે હું તો ગંધેડો નથી બની શકતો અરે ! કૌઈ શ્રાપ પણ આપે તો પણ સમતા રાખવી !

અમે બધા કપાયોથી મુક્ત થઈ એ એવી શુભેચ્છા

卐 ॥ कषाय मुक्तिः किल मुक्तिरेव ॥ 卐

(૧) મૃષાવાદ પાપસ્થાનકની સજ્જાયા.

- બીજુ પાપવું સ્થાન, મૃષાવાદ દુર્ધ્યાન,
આજ હો છંડો રે ભવિ, મંડો ધર્મશુ પ્રીતડીલ. (૧)
- વેરે ખેદ અવિશ્વાસ, એહથી દોષ અભ્યાસ.
આજ હો થાયે રે નવિ જાયે વ્યાધિ અપચયથીલ. (૨)
- રહેવું કાલિક સૂરી, પરિજન વચન તે ભૂરી.
આજ હો, સહેવું રે નવિ કહેવું જૂઠ ભયાદિકેલ. (૩)
- આસન ધરત આકાશ, વસુનૃપહુઓ સુપ્રકાશ.
આજ હો, જૂઠે રે સૂર રૂઠે ઘાલ્યો રસાતલેલ. (૪)
- જે સત્ય વૃત ધરે ચિત્ત, હોય જગમાંહિ પવિત્ત.
આજ હો તેહને રે નહિ ભય સૂર વ્યંતર ચક્ષથીલ. (૫)
- જે નવિ ભાંખે રે અલિક, ખાલે ઠાવુ ઠીક,
આજ હો, ટેકે રે સુવિવેકે સુજસ તે સુખ વરેલ. (૬)

卐 श्री धर्मनाथस्वामिने नमः 卐

प. पू. आचार्यदेव श्रीमद् विजयसुषोभसूरीश्वरज म. सा.
तथा

प. पू. मुनिराज श्री अङ्गुविजयज मडारान

(शब्दभाषा रत्न-वर्धा, साहित्यरत्न-प्रयाग, न्याय दर्शनाचार्य-मुंबई)

आदि मुनि मंडलना

वि.सं. २०४५ना जैन नगरश्री संघमां यातुर्मासदशम्यान
श्री धर्मनाथ पो. डे. जैननगर श्वे.भू जैन संघ-अमदावाद

— तरङ्गथी योजनेल १६ रविवारीय —

* यातुर्मासिक रविवारीय धार्मिक शिक्षण शिबिर *

नी अंतर्गत आलती

प. पू. मुनिराज श्री अङ्गुविजयज मडारानना

● “पापपत्नी सजा भारे” ● - विषयक

रविवारीय सचित्र लहरे प्रवचन श्रेणि

—नी प्रस्तुत नवमी पुस्तिका

स्व. कस्तुरभाई मोहनलालना

स्मरणार्थे

संलग्नी होस्पिटल पास

नवा शारदामंदिर रोड,

अमदावाद-७

तरङ्गथी.....

प्रस्तुत प्रवचन पुस्तिका छपावी प्रसिद्ध करवामां आवी छे.